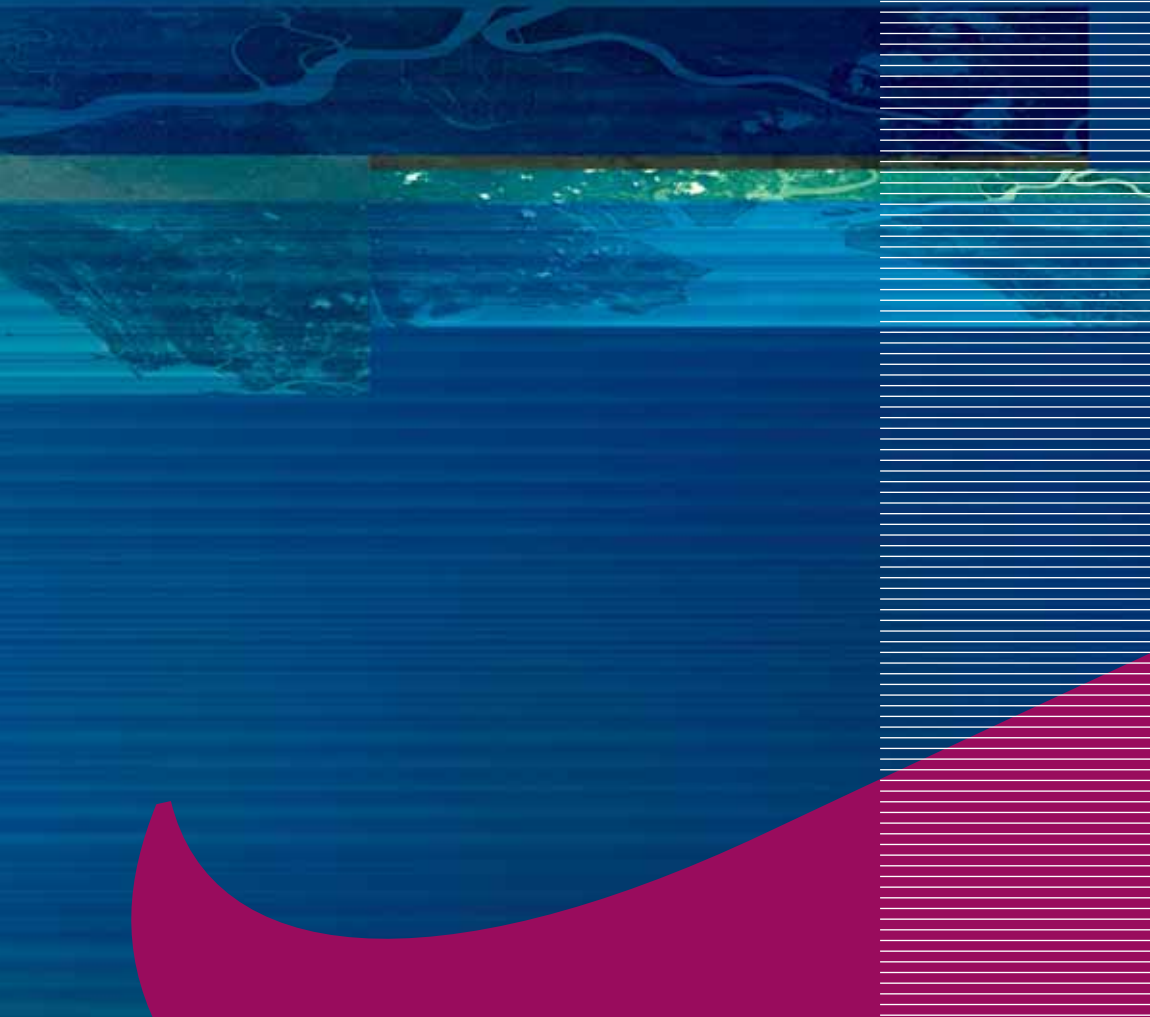

De gewelddadige jihad in Nederland

Actuele trends in de islamistisch-terroristische dreiging

De gewelddadige jihad in Nederland

Actuele trends in de islamistisch-terroristische dreiging

Inhoud

	Voorwoord	5
	Inleiding	7
	De moord op Theo van Gogh: gevolgen en consequenties	7
	Algemene trends in de ontwikkeling van het jihadisme	9
	Definities en begrippenkader	10
I	Van exogene dreiging naar terrorisme van eigen bodem	13
I.1	Wat is een jihadistisch netwerk?	13
I.2	De historische ontwikkeling in netwerkvorming	15
I.2.1	De klassieke fase: migratie van jihadisten	16
I.2.2	De proliferatiefase: rekrutering	17
I.2.3	De endogene fase: radicalisering en jihadisering	17
I.3	Drie typen jihadistische netwerken	18
2	Decentralisatie en lokale inbedding van de internationale jihad	19
2.1	Al Qa'ida: van 'network of networks' tot merknaam en ideologie	19
2.2	De ideologie van de wereldwijde gewelddadige jihad	21
2.3	Decentralisatie van de internationale jihad	23
2.4	Lokale inbedding van de internationale jihad	27
3	Radicalisering en het ontstaan van lokale netwerken	29
3.1	Radicalisering, rekrutering en jihadisering	29
3.2	De religieuze context van radicalisering	30
3.3	De politiek-maatschappelijke context van radicalisering	33
3.4	De culturele en sociaal-psychologische context van radicalisering	36
3.5	Ontstaan van lokale autonome cellen en netwerken	37
3.6	Achtergronden en functioneren van lokale autonome netwerken	39
3.7	De betekenis van het Hofstadnetwerk	41
4	Virtualisering van de jihad	43
4.1	Internet als turbo van de jihadbeweging	43
4.2	Al Qa'ida als virtuele database (top down)	44
4.3	De virtuele umma(bottom-up)	45

4.4	Internet als instrument van netwerkvorming	47
4.4.1	Radicalisering en rekrutering	47
4.4.2	Virtuele netwerken en platforms	49
4.4.3	Zelfontbranders	50
4.5	Virtuele trainingskampen	50
5	<u>De actuele jihadistische dreiging in Nederland</u>	<u>53</u>
5.1	Onvoorspelbaarheid van de dreiging	53
5.2	Geïdentificeerde en niet-geïdentificeerde dreigingen	53
5.3	Trends die de huidige jihadistische dreiging in Nederland bepalen	56
5.4	Het jihadisme in Nederland in de komende jaren	57
5.5	Risico's en kansen in de terrorismebestrijding	65

Voorwoord

Sinds de aanslagen van 11 september 2001 domineert de dreiging van het islamistisch terrorisme de nationale en de internationale veiligheidsagenda. De AIVD heeft met enige regelmaat in het openbaar gepubliceerd over verschillende aspecten van deze dreiging. Dit rapport moet dan ook worden gelezen tegen de achtergrond van eerdere AIVD-publicaties. Het rapport is een nadere uitwerking van de in 2004 verschenen publicatie *Van dawa tot jihad*, maar richt zich uitsluitend op de gewelddadige jihadistische stromingen binnen de radicale islam.

De gewelddadige jihad in Nederland beschrijft het fenomeen van jihadistische netwerken die in ons land aanwezig zijn en waarin de terroristische dreiging zich vandaag de dag manifesteert. Het rapport biedt inzicht in de wijze waarop deze netwerken ontstaan en zich in de afgelopen jaren hebben ontwikkeld. De belangrijkste trend die de AIVD constateert is dat de jihadistische dreiging steeds vaker voortkomt vanuit onze eigen samenleving. Voornaamste oorzaak daarvan zijn processen van radicalisering en rekrutering onder jonge moslims. Behalve onderlinge groepsdwang speelt ook het internet bij deze processen een steeds grotere rol.

In het rapport worden duidelijke kanttekeningen geplaatst bij de duiding van Al Qa'ida als een strategische *mastermind* die wereldwijd jihadistische netwerken aanstuurt en aanslagen voorbereidt. Decentrale en lokale netwerken nemen vooral ook zelf initiatieven en laten zich vaak leiden door lokale omstandigheden. De grootste dreiging voor ons land lijkt momenteel uit te gaan van deze lokale jihadistische netwerken die wortelen in een lokale voedingsbodem. Dit biedt nationale overheden en lokale besturen aangrijpingspunten voor beleid. De uitgangspunten van de door de AIVD in het rapport *Van dawa tot jihad* bepleite brede benadering, waarin gebrekkige integratie, radicalisme, rekrutering en terrorisme onlosmakelijk onderdeel zijn van het hier beschreven fenomeen, zijn daarvoor nog altijd richtinggevend. Dit heeft in ons land geleid tot een brede aanpak van terrorismebestrijding waarbij verschillende overheidsdiensten zijn betrokken. Het gaat daarbij zowel om preventieve maatregelen ter voorkoming van radicalisering, als repressie van terroristische netwerken en individuen. Op nationaal niveau speelt de Nationale Coördinator voor Terrorismebestrijding (NCTb) hierbij een initiërende en coördinerende rol. Op lokaal niveau zijn verschillende grote steden reeds actief met het implementeren van deze brede benadering.

De recente internationale commotie rondom de plaatsing van cartoons van de profeet Mohammed in een Deense krant laat zien dat het dreigingsbeeld in Nederland mede wordt bepaald door de actuele internationale context. Ook het feit dat tussen lokale en internationale jihadistische netwerken contacten bestaan en nog steeds worden gelegd, maakt de wereld van de gewelddadige jihad complex en zeer dynamisch en illustreert dat de dreiging tegen Europa en dus ook tegen Nederland, vanuit het buitenland reëel aanwezig blijft. Die dreiging kan het beste worden bestreden met behulp van de intensieve internationale samenwerking.

De radicaliseringsprocessen verhogen niet alleen de jihadistische dreiging op korte termijn, maar bedreigen ook op termijn de cohesie en onderlinge solidariteit in onze maatschappij en daarmee de democratische rechtsorde. Een stevig contra-terrorismebeleid dient daarom hand in hand te gaan met het bevorderen van integratieprocessen en het mobiliseren van de weerstand tegen radicalisering binnen de islamitische gemeenschap.

Het zal echter een langdurige collectieve inspanning vragen van overheid en samenleving om voldoende tegenwicht te bieden aan de lokroep van een extremistische heilsleer, waarvoor een groeiend aantal jonge moslims in onze maatschappij zich ontvankelijk toont, maar die zich niet verdraagt met de in Nederland gewenste democratische rechtsorde.

S.J. van Hulst

Inleiding

De moord op Theo van Gogh: gevolgen en consequenties

De moord op Theo van Gogh veroorzaakte eind 2004 een grote schok in de samenleving. In de publieke opinie drong het besef door dat de ideologie van de wereldwijde gewelddadige jihad, die zich op 11 september 2001 met de aanslagen op de Twin Towers nadrukkelijk in het Westen had gemanifesteerd, ook in Nederland voet aan de grond had gekregen. Al sinds de bomaanslagen in Madrid in maart 2004 leefde een aantal landen in Europa met de dreiging van een terroristische aanslag op hun grondgebied. Met de moord op Van Gogh was nu ook ons land het toneel van terroristisch geweld. Het betrof niet de grootschalige aanslag die in het kielzog van Madrid werd gevreesd, maar een individuele moord. De achtergronden, motieven en rechtvaardiging van deze gewelddaad duiden echter op eenzelfde vorm van religieus geïnspireerd terrorisme als sinds het einde van de vorige eeuw wordt gepropageerd door Al Qa'ida.

Tevens bleek dat de moordenaar en vrijwel alle leden van het extremistische netwerk waarmee deze in contact stond, in Nederland geboren of getogen jonge moslims zijn. Terwijl New York op 11 september 2001 werd getroffen door een vijand van buitenaf en de dadergroep in Madrid bestond uit in Spanje woonachtige Noord-Afrikaanse migranten, ontptopten in ons land moslims van eigen bodem zich in korte tijd als (potentiële) terroristen. De moord op Van Gogh bracht Nederland dan ook internationaal in de schijnwerpers als westers land dat na jaren van etnische en religieuze tolerantie nu zijn eigen jihadisten voortbracht. De aanslagen op de bus en de metro in Londen in juli 2005 door Brits-Pakistaanse moslims tonen echter aan dat de Nederlandse situatie niet uniek is en dat een nieuwe fase lijkt te zijn aangebroken in de dreiging van het islamistisch terrorisme. Deze nieuwe fase, waarin de dreiging vooral uitgaat van extremistische moslims van Europese bodem die bereid zijn om aanslagen te plegen in hun eigen land, wordt hier aangeduid als *Europese jihad*.

De nieuwe fase past in de ontwikkeling van het islamistisch terrorisme in de afgelopen jaren. In december 2002 wees de AIVD erop dat de dreiging zich in de toekomst in en vanuit het Westen zou gaan openbaren, en een meer endogeen karakter zou dragen. De dienst constateerde dat er aanwijzingen waren dat hier opgegroeide radicale moslims Europa gingen beschouwen als frontlinie voor de jihad en dat zij

mogelijk op termijn zouden overgaan tot het lokaal plegen van terroristische aanslagen.¹ Met de aanslagen in Madrid, Londen en Amsterdam werd deze vrees bewaarheid. Een toenemend aantal kinderen van migranten in Europa met een islamitische achtergrond geraakt in een proces van radicalisering en gaat in sommige gevallen over tot het gebruik van geweld. De vaak nog jonge jihadisten rechtvaardigen het gebruik van geweld met verwijzingen naar de koran - vaak op basis van tekstuitleg door radicale ideologen - en zien zichzelf als aanstaande martelaren van de islam.

Naast de *acute geweldsdreiging* van terroristische aanslagen zorgt de problematiek rondom het islamistisch radicalisme en terrorisme ook voor een *dreiging op langere termijn*. Het gevaar bestaat dat als gevolg hiervan de maatschappelijke cohesie wordt ondermijnd door polarisatie tussen verschillende (etnisch-religieuze) bevolkingsgroepen. Dit kan op termijn leiden tot aantasting van de in ons land gewenste en gehandhaafde democratische rechtsorde. De moord op Van Gogh heeft enkele interetnische en maatschappelijke problemen in ons land op scherp gezet. Ook zijn processen in gang gezet van zowel bewustwording als polarisatie die zowel positieve als negatieve aspecten in zich dragen voor het (dreigings)beeld in de nabije toekomst, maar waarvan de uitkomst nog niet is te overzien.

Een sterk negatieve ontwikkeling is de intensivering van radicaliseringstendensen onder delen van de allochtone en autochtone bevolking, waardoor de kans toeneemt dat groepen of individuen hun toevlucht nemen tot het gebruik van geweld. Alarmerend daarbij is dat een deel van de jongere generatie moslims in ons land niet alleen gevoelig lijkt te zijn voor radicalisering, maar dat binnen bepaalde jongerengroepen de gewelddadige jihad zelfs als positief en cool wordt ervaren.²

Positief is daarentegen dat een proces van politieke en maatschappelijke bewustwording op gang is gekomen ten aanzien van de gevaren van radicalisering. Deze bewustwording heeft inmiddels geleid tot een voorzichtige mobilisatie van gematigde krachten in de samenleving, met name ook onder moslimgroepen, die bereid zijn een tegenwicht te bieden aan radicalisme en extremisme. De aanvankelijke aarzeling valt deels te verklaren uit de complexiteit van het probleem en de lage organisatiegraad binnen sommige bevolkingsgroepen. De mate van representativiteit van bepaalde woordvoerders, of het gebrek daaraan, speelt daarbij tevens een rol. Ook de onzekerheid over mogelijke gevolgen van een duidelijke standpuntbepaling voor de eigen positie binnen de eigen sociaaletnische groep en ten opzichte van de achterban kan een remmende werking hebben op dergelijke initiatieven, alsmede de angst voor

¹ Zie de nota *Rekrutering in Nederland voor de jihad, van incident naar trend*, AIVD, december 2002.

² In de fascinatie voor het gebruik van geweld ligt mogelijk een parallel met de geweldscultuur van niet direct politiek georiënteerde jeugdgangs in de grote steden.

een gebrek aan steun vanuit de rest van de samenleving.

Dit rapport gaat in op hoe de dreiging van het islamistisch terrorisme zich momenteel in Nederland manifesteert. Het tracht onder meer antwoord te geven op de vraag wat in ons land geboren of getogen jongeren ertoe drijft om zich af te keren van de eigen samenleving en in naam van de islam geweld te propageren en te plegen. Ook komt de vraag aan de orde in hoeverre de Nederlandse situatie afwijkt van de situatie in landen om ons heen.

Algemene trends in de ontwikkeling van het jihadisme

De basis voor dit rapport vormt bij de AIVD aanwezige informatie over islamistisch terrorisme. In de afgelopen jaren heeft de dienst onderzoek verricht naar honderden personen die te relateren zijn aan tientallen internationale en lokale jihadistische groepen en netwerken. De kennis die hierbij is opgedaan is merendeels geanonimiseerd verwerkt. Meer expliciet wordt ingegaan op personen en netwerken die wel de publiciteit hebben gehaald, zoals de Hofstadgroep.

Het rapport is opgebouwd aan de hand van vier trendmatige ontwikkelingen die de AIVD waarneemt in de ontwikkeling van het islamistisch terrorisme in Europa in de afgelopen jaren. De meeste van deze ontwikkelingen hadden reeds een aanvang genomen vóór de moord op Theo van Gogh, maar traden door deze geweldsdaad pas expliciet aan het licht. Het gaat om vier trends die onderling nauw zijn verweven, soms een grote onderlinge overlap hebben en elkaar versterken of aanvullen.

De eerste trend betreft de hierboven genoemde ontwikkeling van een exogene terroristische dreiging vanuit het buitenland naar het ontstaan van terrorisme van eigen bodem, dat in dit rapport wordt aangeduid als *Europese jihad*. Het eerste hoofdstuk beschrijft deze trend aan de hand van de recente historische ontwikkeling van jihadistische netwerken in Europa en Nederland. Aangezien de netwerkvorm de wijze is waarop het islamistisch terrorisme zich wereldwijd manifesteert, wordt allereerst in hoofdstuk één een definitie gegeven van het begrip *jihadistisch netwerk*.

De tweede en derde trend betreffen twee tegengestelde, maar complementaire ontwikkelingen die nog altijd bepalend zijn voor de actuele ontwikkeling van (de dreiging van) het islamistisch terrorisme. Hoofdstuk twee beschrijft het *top-down* proces van decentralisatie en lokale inbedding van internationale jihadistische netwerken, waarbij aspecten als migratie van jihadveteranen en rekrutering een

centrale rol vervullen. Dit proces startte in de jaren negentig van de vorige eeuw en loopt vandaag de dag nog door. Hoofdstuk drie gaat in op het *bottom-up* proces van radicalisering en jihadisering dat vooral na 2003 zichtbaar werd. Hierdoor ontstaan lokaal netwerken van jihadisten die zich, geïnspireerd door de ideologie van de gewelddadige jihad, vrijwel los van bestaande internationale netwerken ontwikkelen. De Hofstadgroep is het bekendste voorbeeld van een dergelijk netwerk dat zich vooral lokaal heeft ontwikkeld. Deze radicalisering van onderaf, onder meer via groepsdwang (*peer pressure*)³, is in Europa rekrutering van bovenaf gaan vervangen als belangrijkste factor voor de aanwas van nieuwe jihadrekruten.

De vierde trend, de *virtualisering* van de jihad onder invloed van het internet, wordt nader belicht in hoofdstuk vier. Internet speelt een doorslaggevende rol bij de verspreiding van het extremistische gedachtegoed en bij de netwerkvorming. Het biedt een in omvang en slagkracht beperkte en geïsoleerde beweging als Al Qa'ida de mogelijkheid om wereldwijd mensen te inspireren en te mobiliseren, en de ideologie van de gewelddadige jihad verder uit te zaaien. Daarnaast schept het een virtuele omgeving waarin abstracte en radicale theorieën onbelemmerd kunnen floreren en lokale groepen en individuen zich gemakkelijk kunnen aansluiten bij deze internationale extremistische beweging.

In het afsluitende hoofdstuk vijf wordt per trend samengevat hoe de dreiging zich anno 2006 manifesteert en zich in de nabije toekomst zou kunnen gaan ontwikkelen.

Definities en begrippenkader

Dit rapport sluit aan bij een aantal eerder door de AIVD vervaardigde publicaties. Het is een actualisering van de publicatie *Terrorisme aan het begin van de 21ste eeuw*, die dateert van vóór 11 september 2001, toen *Al Qa'ida* nog een relatief onbekend begrip was. Ook borduurt het voort op de nota *Rekrutering in Nederland voor de jihad, van incident naar trend* uit december 2002. De rekruteringsnota beschreef in een vijftal stadia de historische ontwikkeling van de jihadistische dreiging in de afgelopen decennia vanuit de islamitische wereld richting het Westen. Dit rapport gaat slechts kort in op dit historische kader en richt zich met name op de actuele jihadistische dreiging in Europa en Nederland.

Uitgangspunt van dit rapport vormt de eind 2004 verschenen AIVD-publicatie *Van dawa tot jihad*, waarin de brede dreiging van de radicale islam voor de democratische

³ Met *peer pressure* wordt bedoeld het sociaal-psychologische verschijnsel dat het gedrag en de ideeënwereld van met name jongeren grotendeels worden beïnvloed door het gedrag en de opvattingen van leeftijdgenoten met wie zij onderling groepen en andere sociale netwerken vormen.

rechtsorde werd beschreven. Dit rapport behandelt alleen de gewelddadige variant van de radicale islam. Dit *gewelddadig jihadisme*, dat wil zeggen de bereidheid om een bijdrage te leveren aan de gewapende strijd tegen het Westen en andere gepercipieerde 'vijanden van de islam', vormt in kwantitatief opzicht slechts een beperkt onderdeel van die radicale islam. Aangezien het echter de meest destructieve variant is, met grote consequenties voor de nationale en internationale veiligheid en de kwaliteit van de samenleving, verdient het hier een nadere beschouwing.

De begrippen *terrorisme, islamisme, jihadisme en radicalisering*, sluiten aan bij de terminologie uit eerdere AIVD-nota's. Terrorisme is *het plegen van of dreigen met op mensenlevens gericht geweld of het aanrichten van ernstige maatschappijontwrichtende zaakschade, met als doel maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen en politieke besluitvorming te beïnvloeden*. Terrorisme verschilt van gewelddadig activisme in de mate waarin geweld wordt toegepast voor het verwezenlijken van politieke of religieuze idealen. Gewelddadige politieke activisten dreigen niet met het ombrengen van personen, maar richten hun geweldsactiviteiten meestal op objecten en organisaties. De zaakschade blijft daarbij meestal beperkt en er is geen sprake van geweld dat een gehele samenleving ontwricht.

Islamisme verwijst naar een radicale stroming binnen de islam die ernaar streeft om de samenleving een weerspiegeling te laten zijn van hetgeen volgens haar in de oorspronkelijke bronnen van de islam - de koran en de soenna (de uitspraken en handelingen van de profeet) - staat vermeld. Het islamisme heeft een duidelijk politieke agenda en kan bij de verwezenlijking ervan kiezen voor een gewelddadige of niet-gewelddadige en zelfs democratische variant. Begrippen die hiermee samenhangen zijn salafisme en wahhabisme. Ook deze verwijzen meestal naar een terugkeer naar de oorspronkelijke bronnen van de islam, maar leggen minder de nadruk op politieke aspecten en meer op maatschappelijke en ethische kwesties.

Extremistische islamisten die geweld propageren tegen in hun ogen 'vijanden van de islam' om maatschappelijke en politieke veranderingen te bewerkstelligen in overeenstemming met hun radicaal-religieuze (jihadistische) overtuigingen worden aangeduid als *jihadisten*. Zij stellen de jihad⁴, in de betekenis van de heilige oorlog, centraal in hun overtuiging. Indien zij daarbij daadwerkelijk hun toevlucht nemen tot het ondersteunen en uitvoeren van geweldsactiviteiten dan spreken we van jihadistische terroristen (geweld tegen ongewapende burgers), of jihadistische

4 De term jihad heeft binnen de islam een tweeledige betekenis. De 'grote jihad' verwijst naar de voortdurende innerlijke strijd van de gelovige met zichzelf om als een goed moslim door het leven te gaan; de 'kleine jihad' betekent de gewapende strijd ter verdediging van (het land van) de islam. In dit rapport wordt uitsluitend verwezen naar deze tweede betekenis van de gewelddadige jihad.

strijders/moedjahedien (geweld tegen (para)militaire eenheden in oorlogsgebieden). In de nota *Van dawa tot jihad is radicalisering gedefinieerd als de groeiende bereidheid om diep ingrijpende veranderingen in de samenleving (eventueel op ondemocratische wijze) na te streven en/of te ondersteunen die op gespannen voet staan met, of een bedreiging kunnen vormen voor de democratische rechtsorde*. In dezelfde nota is het hele spectrum van de radicale islam in Nederland beschreven: van geweldloze dawa (= zending/prediking) tot openlijke jihad in het Westen. Wanneer in dit verband over radicaliseringsprocessen wordt gesproken, duidt dit op een toenemende bereidheid van moslims in Nederland om zich aan te sluiten bij de verschillende stromingen binnen de radicale islam. Voor het grootste deel gaat het hierbij om niet-gewelddadige stromingen die gericht zijn op dawa.

De stap van radicalisme naar extremisme wordt door een beperkt aantal radicale individuen gezet. Deze *mobilisering tot geweld* gebeurde in het verleden met name door middel van ronselpraktijken van zogenaamde rekruteurs, maar geschiedt vandaag de dag in toenemende mate op eigen initiatief van de nieuwe aanwas zelf. Geradicaliseerde individuen en groepen jongeren rekruteren en mobiliseren als het ware zichzelf, familie en leeftijdgenoten voor de gewelddadige jihad. De AIVD hanteert voor dit proces de term *jihadisering* in dit rapport. Het gaat om een proces dat van onderaf geschiedt en grotendeels ongestructureerd verloopt. Het wordt met name voortgedreven door interactie tussen (merendeels) jongeren zelf. Bij de processen van radicalisering en jihadisering speelt internet een steeds belangrijkere rol.

De jihadisering van onderaf heeft de rekrutering van bovenaf vervangen als de belangrijkste motor achter de dreiging van het islamistisch terrorisme in West-Europa. In veel publicaties over de terroristische dreiging wordt nog altijd gesproken over Al Qa'ida, waarmee de indruk wordt gewekt dat de dreiging een hoge mate van internationale sturing kent. Onderzoek van Europese inlichtingen- en veiligheidsdiensten toont echter aan dat het een vrij chaotisch, ongestructureerd internationaal fenomeen betreft dat zich over de hele wereld vooral manifesteert als gevolg van lokale initiatieven. Het zaad van de extremistische Al Qa'ida-ideologie is wereldwijd uitgezaaid en ontkiemt binnen een concrete nationale context, waarbij het zich aanpast aan de lokale omstandigheden.

1 Van exogene dreiging naar terrorisme van eigen bodem

1.1 Wat is een jihadistisch netwerk?

De dreiging van het islamistisch terrorisme manifesteert zich wereldwijd in de vorm van lokaal en internationaal opererende netwerkstructuren. Alvorens in te gaan op het ontstaan en de samenstelling van deze netwerken wordt een antwoord gegeven op de vraag: wat is nu precies een *jihadistisch netwerk*?

Personen die zich schuldig maken aan de ondersteuning, voorbereiding of uitvoering van terroristische aanslagen opereren vrijwel nooit alleen, maar vanuit - elkaar soms overlappende - netwerkstructuren. Binnen deze netwerken werken zij individueel of in kleine groepen (operationele cellen) met elkaar samen. Een jihadistisch netwerk onderscheidt zich van andere terroristische groeperingen en organisaties door een gebrek aan formele (hiërarchische) structuur, evenals het bestaan van een informeel en flexibel lidmaatschap en fluctuerend leiderschap. Het is echter onjuist om te stellen dat een netwerk geen eigen structuur kent. Altijd gaat het om individuen, tussen wie communicatie plaatsvindt met het oog op een gezamenlijk te bereiken doel. Soms verloopt deze communicatie via één of meer knooppunten, zodat sprake is van sturing en coördinatie vanuit een kerngroep. Soms communiceert iedereen met iedereen en functioneert het netwerk haast zonder leiderschap of centrale sturing, en kunnen binnen één netwerk ook verschillende groepen actief zijn.

Het flexibele en informele karakter draagt bij aan het gemak waarmee individuen uit het netwerk naast meer permanente samenwerkingsrelaties tijdelijke gelegenheidscontacten aangaan en er tevens ruimte is voor persoonlijke initiatieven. Binnen een netwerk is sprake van relaties die voortdurend wisselen in aard en permanentie. In de meeste gevallen onderscheiden we een kerngroep die in relatie staat tot een omringend diffuus netwerk van personen, waarbij centrale sturing meestal tot een minimum beperkt blijft. Het netwerk wordt bijeengehouden door persoonlijke banden tussen de leden. Deze onderlinge relaties zijn doorgaans gebaseerd op een gedeelde politiek-religieuze ideologie, wederzijds vertrouwen en sociale binding vanwege familie-, vriendschaps- of herkomstrelaties en/of gemeenschappelijke ervaringen in trainingskampen of jihadgebieden. Ook het bestaan van een gemeenschappelijke vijand stimuleert de vorming van sterke onderlinge

vertrouwensbanden binnen het netwerk.

Personen in jihadistische netwerken onderscheiden zich van andere radicale moslims doordat zij geweld in woord en daad propageren. Behalve daadwerkelijke jihadstrijders en terroristen gaat het om een bredere categorie van extremisten die de gewelddadige jihad ondersteunen en propageren, maar zelf de stap naar het gebruik van geweld (nog) niet hebben gezet. De bereidheid om in de toekomst geweldsactiviteiten te ontplooiën is echter aanwezig. Het begrip jihadistisch netwerk sluit aan bij de door de AIVD gehanteerde brede benadering van het islamistisch terrorisme. Daarbij zijn (een gebrekkige integratie,) radicalisering, jihadisering, rekrutering en terrorisme onlosmakelijk met elkaar verbonden elementen van één dynamisch continuüm, waarin radicale netwerken - soms vrij plotseling - kunnen evolueren tot een terroristische cel.

Op basis van bovengenoemde kenmerken komen we tot de volgende definitie:

Een jihadistisch netwerk is een fluïde, dynamische, vaag afgegrensde structuur die een aantal personen (radicale moslims) omvat die onderling een relatie hebben, zowel op individueel als geaggregeerd niveau (cellen/groepen). Zij worden ten minste tijdelijk door een gemeenschappelijk belang verbonden. Dat belang is het nastreven van een aan jihadisme (inclusief terrorisme) te relateren doel.

Personen die deel uitmaken van het netwerk worden geduid als lid. Men is lid indien men binnen de grenzen van het netwerk actief en bewust een bijdrage levert aan de realisering van het bovengenoemde doel.

Deze definitie wijkt nauwelijks af van wat binnen de criminologie onder criminele netwerken wordt verstaan. Ook daar gaat het niet om permanente structuren, maar om 'tijdelijke, flexibele samenwerkingsconstructies tussen individuen, gebaseerd op bloedverwantschap, vriendschap, zakelijk opportunisme, toeval en noodzaak, verleiding en dwang, het zijn van collega, buurtgenoot of bajesmaat'. Door deze samenwerking ontstaan gaandeweg gewoontes en tradities, waardoor steeds meer sprake is van 'gewenning, wederzijdse afhankelijkheid en vertrouwen en gezagsrelaties'.⁵ Dit beeld van fluïde en dynamische criminele netwerken kwam ook naar voren uit een omvangrijke studie naar de georganiseerde misdaad in Nederland.⁶

De AIVD hanteert een brede netwerkdefinitie, overeenkomstig de ruime interpretatie van het begrip organisatie in de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Wiv).

⁵ Dr. P.P.H.M. Klerks: Criminele samenwerking. In: Hans Moerland & Ben Rovers (red.): Criminaliteitsanalyse in Nederland, Den Haag, 2000.

¹⁴ 6 C.J.F.C. Fijnaut, F. Bovenkerk, G.J.N. Bruinsma en H.G. van de Bunt: Organized crime in the Netherlands. The Hague: Kluwer Law International, 1998.

Daarmee kan de islamistisch-terroristische werkelijkheid zo goed mogelijk worden beschreven en verklaard. De in de opsporing gangbare netwerkbeelden sluiten meer aan bij de praktijk van het strafrecht, waarbij bewezen moet worden dat er sprake is (geweest) van georganiseerde activiteiten in strafrechtelijke zin. Dit verklaart het verschil in gebruik van de term jihadistisch, c.q. terroristisch netwerk dat soms optreedt tussen AIVD enerzijds, en politie en justitie anderzijds.⁷

In de definitie wordt expliciet ingegaan op het lidmaatschap van een jihadistisch netwerk. De fluïde, dynamische en vaag afgegrensde aard van netwerkstructuren maakt het onderscheid tussen leden en niet-leden vaak problematisch. Er is een vaag grensgebied waarlangs een aanvankelijk eenmalig contact of een radicale sympathisant geleidelijk aan deel gaat uitmaken van een netwerk. Als hij actief en bewust aan activiteiten van het netwerk deelneemt, wordt hij beschouwd als lid van het netwerk.

Het feit dat het islamistisch terrorisme zich vooral manifesteert in de vorm van netwerken sluit niet uit dat personen ook individueel tot geweldsactiviteiten kunnen overgaan. Aan deze individuele terroristen wordt in hoofdstuk vier aandacht besteed.

1.2 De historische ontwikkeling in netwerkvorming

Om de ontwikkeling van jihadistische netwerken in Nederland te schetsen is gekozen voor een indeling in drie historische fasen. We onderscheiden hierbij een zogenaamde *klassieke fase*, een *proliferatiefase* en een *endogene fase*. Deze drie fasen sluiten aan bij de door de AIVD ontwikkelde theorie van de verschillende stadia waarin de terroristische dreiging in Europa zich in de loop der jaren heeft ontwikkeld van een exogene tot een endogene dreiging.⁸ In elke van de drie historische ontwikkelingsfasen domineert een van de processen die ten grondslag liggen aan netwerkvorming, te weten migratie vanuit het buitenland, rekrutering en radicalisering van onderaf.

In elke fase onderscheiden we de opkomst van één netwerktype. Dit leidt tot een model van drie netwerktypen. De wereld van jihadistische netwerken is echter voortdurend in beweging: netwerken bestaan naast en door elkaar heen, en binnen netwerken participeren individuele jihadisten die elkaar wederzijds beïnvloeden en wisselende

⁷ Begrippen als organisatie en netwerk worden binnen inlichtingenonderzoeken ruimer geïnterpreteerd dan in een justitiële context. Uiteindelijk bepaalt de rechter in welke gevallen de door de AIVD onderzochte netwerken voldoen aan de criteria die vanuit het strafrecht hieraan worden gesteld.

⁸ Zie voor de uitwerking van deze theorie de AIVD-publicatie *Rekrutering in Nederland voor de jihad, van incident naar trend*, december 2002. In deze theorie werden vijf stadia onderscheiden. Aangezien alleen de laatste drie stadia betrekking hebben op de dreiging in en vanuit het Westen zijn ten aanzien van de ontwikkeling van jihadistische netwerken in Nederland slechts deze drie laatste ontwikkelingsstadia van belang.

relaties onderhouden. De fysieke scheidslijn tussen verschillende netwerken en ook het belang van endogene en exogene factoren is daardoor niet altijd even gemakkelijk te maken.

1.2.1 De klassieke fase: migratie van jihadisten

Net als in andere West-Europese landen zijn in Nederland sinds de jaren negentig van de vorige eeuw jihadistische netwerken en individuen actief. Bij de vorming van deze netwerken speelden migratieprocessen een centrale rol. Personen die gelieerd waren aan extremistische jihadistische organisaties en netwerken uit Noord-Afrika en het Midden-Oosten, alsmede veteranen van de jihad in Afghanistan, Tsjetsjenië en Bosnië kwamen in die tijd als asielzoeker of illegaal naar Nederland. Een groot deel van hen had elkaar leren kennen in gezamenlijke trainingskampen in Pakistan en Afghanistan. Op deze wijze vestigden zich in een aantal Europese steden (ondergrondse) structuren van jihadveteranen en extremistische ideologen die zich bezighielden met het propageren en ondersteunen van de internationale jihad in de bekende conflicthaarden.

Het gaat hier om zogenaamde *transnationale netwerken*. De leden ervan onderhielden over de Europese grenzen heen contacten en stonden vaak direct of indirect in contact met Al Qa'ida of aan Al Qa'ida gerelateerde terroristische netwerken als de Algerijnse Groupe Salafiste pour la Prédication et le Combat (GSPC), de Libyan Islamic Fighting Group (LIFG) of de Egyptische terroristische organisatie Al Jama'a Al Islamia (AJAI). Een deel van die netwerken legde zich destijds ook toe op het voorbereiden van aanslagen tegen westerse landen. De eerste aanslag op het WTC in New York in 1993, gepleegd door aan de AJAI gerelateerde personen, en de aanslagen in de Parijse metro door Algerijnse terroristen in 1995, zijn voorbeelden daarvan. Aan het einde van de jaren negentig kwam de aanslagdreiging vooral vanuit door Al Qa'ida gedirigeerde cellen in Europa, zoals de netwerken rond Abu Zubaida en rond Khalid Sheikh Mohammed. Dit laatste netwerk was verantwoordelijk voor de aanslagen van 11 september 2001.

Deze *klassieke fase* in de netwerkontwikkeling, waarin de transnationale (veteranen)netwerken ontstonden, eindigde vrij abrupt aan het einde van 2001. Op initiatief van de VS startte met de inval in Afghanistan een wereldwijde campagne tegen het terrorisme en kwamen (individueel uit) deze netwerken onder grote druk te staan. Als gevolg hiervan trad een sterke decentralisatie en desintegratie op, waarbij individuele jihadisten en kleine cellen zich verspreidden over de wereld en meer lokaal actief werden.

1.2.2 De proliferatiefase: rekrutering

Aan het einde van de jaren negentig zocht een deel van de geëmigreerde jihadveteranen en radicale ideologen toenadering tot individuen binnen de lokale moslimbevolking in Europa. Met name recente migranten en jongeren van de tweede en derde generatie bleken vatbaar voor het extremistische gedachtegoed van deze jihadisten. Ook in Nederland vonden rond het jaar 2000 de eerste onderkende rekruteringsactiviteiten plaats voor de gewelddadige jihad. Dat gebeurde aanvankelijk vooral in en rondom een aantal radicale salafistische moskeeën in ons land. Later verplaatsten de rekruteurs hun activiteiten naar andere lokaliteiten, zoals huiskamers, gevangenissen en het internet.

De nieuwe rekruten uit Europa werden vaak voor training naar Pakistan gestuurd en daar voorbereid op jihadgang of op mogelijke inzet bij aanslagen in het Westen. Het ronselen van rekruten door radicale ideologen of jihadveteranen vond meestal groepsgewijs plaats. Rond een charismatisch rekruteur, die vaak behoorde tot een transnationaal netwerk, ontstond een lokale groep die zich vooral richtte op de internationale strijd tegen het Westen. Daarmee ontstond in Europa een tweede type netwerk dat hier wordt aangeduid als een *internationaal georiënteerd lokaal netwerk*, waarin externe en binnenlandse elementen samenkwamen.

1.2.3 De endogene fase: radicalisering en jihadisering

Sinds 2003 constateert de AIVD dat lokale netwerken zich niet alleen vormden door rekruteringsactiviteiten van bovenaf door uit het buitenland afkomstige jihadisten, maar dat steeds meer sprake was van radicalisering van onderaf, uitmondend in terrorisme van eigen bodem. Deze spontane processen van radicalisering en jihadisering van onderaf ontstonden met name onder jonge moslims in Europa onder invloed van het extremistische gedachtegoed dat via rondreizende predikers en radicale websites werd verspreid. Een complex van factoren van sociaal-culturele, psychologische, politieke en religieuze aard had een deel van de jonge moslims ontvankelijk gemaakt voor dit gedachtegoed. Deze toenemende radicalisering onder in Europa geboren of getogen kinderen van migranten met een Noord-Afrikaanse of Pakistaanse achtergrond voedde de opkomst van lokale netwerken en individuen die zich wilden aansluiten bij de internationale jihad.

De groei van deze zogenaamde lokale *autonome* netwerken werd gestimuleerd door bepaalde gebeurtenissen met een katalyserend effect - zogenaamde *trigger events* - zoals

de oorlog in Irak en de moord op Van Gogh, die veel media-aandacht kregen. De activiteiten van de leden van het Hofstadnetwerk toonden aan dat op relatief eenvoudige wijze ook in Nederland de gewelddadige jihad kan worden gevoerd. De aanslagen in Londen en arrestaties van groepen jonge jihadisten in verschillende Europese landen illustreren dat de problematiek van radicalisering van moslimjongeren en de opkomst van deze vaak autonoom opererende netwerken in alle landen om ons heen inmiddels zijn intrede heeft gedaan.

1.3 Drie typen jihadistische netwerken

De indeling in drie historische fasen leidt aldus tot een model van drie typen van jihadistische netwerken, te weten: 1) *transnationale netwerken*; 2) *internationaal georiënteerde lokale netwerken*; 3) *lokale autonome netwerken*. De drie netwerktypen verschillen van elkaar qua ledenprofiel, strategie en werkwijze. In de volgende hoofdstukken worden zij nader belicht in het licht van de actuele dreiging. In hoofdstuk twee, dat vooral de internationale aspecten behandelt, komen de eerste twee typen aan bod. Daarbij is veel aandacht voor reisbewegingen van jihadveteranen en lokale rekrutering. Hoofdstuk drie heeft radicalisering van onderaf als belangrijkste thema en spitst zich toe op de lokale autonome netwerken.

De hier gepresenteerde categorisering is slechts een model om de werkelijkheid te beschrijven. Daardoor bestaat de neiging een situatie te bevriezen in de tijd, zodat onvoldoende aandacht wordt geschonken aan de dynamiek van het ontwikkelingsproces en de voortdurende interactie tussen de individuen die zich in en om de netwerken bevinden. Eén individuele jihadist kan tegelijkertijd deelnemen aan verschillende netwerk(typ)en. Ook kan één bepaald netwerk, of delen daarvan, in de loop der tijd evolueren tot één of meer andere netwerktypen. Zo hebben delen van transnationale netwerken via rekruteringsactiviteiten lokaal cellen gevormd die blijven voortbestaan als het transnationale netwerk reeds is ontmanteld.

Ook zien we in Europa hoe leden van lokale autonome netwerken constateren dat zij organisatorisch tekortschieten bij het verwezenlijken van hun jihadplannen en toenadering zoeken tot internationale elementen en daarbij hun autonome karakter geheel of gedeeltelijk verliezen. Het onderzoek naar de aanslagen in Madrid en in Londen toont aan dat het vaak moeilijk te bepalen is in hoeverre lokale daders internationaal hulp of aansturing hebben gekregen bij de voorbereiding en uitvoering van hun activiteiten.

2 Decentralisatie en lokale inbedding van de internationale jihad

2.1 Al Qa'ida: van 'network of networks' tot merknaam en ideologie

Nog altijd wordt de term Al Qa'ida gebruikt als verzamelnaam voor de wereldwijde dreiging van het islamistisch terrorisme. Hoewel het begrip inmiddels zo is ingeburgerd dat het de aard en ernst van de dreiging direct duidelijk neerzet, is het gebruik ervan problematisch. Ten eerste leidt het tot een versimpeling van dit complexe fenomeen. Ondanks het bestaan van een gedeelde ideologie en internationaal overlappende netwerkstructuren manifesteert de dreiging zich binnen een nationale of lokale context vaak op een specifieke wijze. De problematiek van het islamistisch terrorisme in Irak, Saoedi-Arabië en Tsjetsjenië verschilt niet alleen onderling van elkaar, maar wijkt ook af van de terroristische dreiging en de achtergronden ervan in (West-)Europa. Ten tweede wordt door het voortdurend verwijzen naar Al Qa'ida het beeld geschetst van een alom aanwezige en haast ongrijpbare tegenstander die wereldwijd als een *master+mind* de strategie bepaalt en aanslagen regisseert. Dit beeld sluit perfect aan bij de propagandastrategie van Al Qa'ida-ideologen, maar vertoont weinig overeenkomst met de werkelijkheid.

Het Al Qa'ida netwerk rondom Osama bin Laden en Ayman al-Zawahiri is voor velen nog altijd het *moedernetwerk* dat aan het einde van de vorige eeuw een aantal reeds bestaande vooral nationaal gerichte jihadistische organisaties heeft verenigd onder één ideologische en deels operationele paraplu. Na 2000 is uit dat moedernetwerk een omvangrijk nageslacht van terroristische netwerken en cellen ontstaan. Al Qa'ida wordt daarom vaak aangeduid als een 'network of networks', een mondiaal coördinatiepunt voor de mondiale gewelddadige jihad tegen het Westen. De afkondiging van het *Internationaal islamitisch front voor de heilige oorlog tegen joden en kruisvaarders* in 1998 luidde de 'bloeiperiode' in van dit Al Qa'ida-netwerk.

De vraag is gerechtvaardigd in hoeverre ooit sprake is geweest van een centraal aangestuurde overkoepelende organisatiestructuur met een eenduidige mondiale strategie. Zelfs op het hoogtepunt van Al Qa'ida als *jihadorganisatie* waren er wereldwijd verschillende netwerken en groeperingen te onderscheiden die de ideologie van de gewelddadige jihad onderschreven. Zij onderhielden weliswaar onderling soms nauwe relaties, maakten gebruik van dezelfde trainingsfaciliteiten en konden in sommige

gevallen rekenen op financiële en materiële steun vanuit Al Qa'ida. Vaak opereerden ze echter zelfstandig en onafhankelijk van elkaar en slechts een deel ervan maakte daadwerkelijk deel uit van het Al Qa'ida-netwerk. Naast de kern rondom Bin Laden - het zogenaamde kern *Al Qa'ida* - bestond dit netwerk uit clusters in het Midden-Oosten, Pakistan, Centraal-Azië, Oost-Afrika en Zuidoost-Azië. Dit werd aangevuld met een heterogeen netwerk van Noord-Afrikaanse groeperingen, dat gedeeltelijk ondergronds in Europa (en andere landen) was gevestigd en voor een deel strijd voerde in Noord-Afrika.

De 'war on terrorism' heeft Al Qa'ida en de netwerken eromheen na 2002 aanmerkelijk verzwakt. Belangrijke leiders en planners zijn gedood of gearresteerd en kern Al Qa'ida is geïsoleerd geraakt van een wereldwijd verspreid netwerk van moedjahedien. Hoewel het een groot aantal goed getrainde jihadveteranen betreft, is onduidelijk in hoeverre individuen uit dit netwerk momenteel nog in staat zijn activiteiten met elkaar te coördineren en of er nog sturing vanuit de kernorganisatie plaatsvindt. Na 2003 is bij aanslagen of pogingen daartoe in Europa slechts in beperkte mate sprake geweest van directe of indirecte aansturing of ondersteuning vanuit aan kern Al Qa'ida gelieerde netwerken. Het lijkt er dus op dat de slagkracht van kern Al Qa'ida een meer permanente klap is toegebracht en dat het niet een slechts tijdelijke ontwrichting van het netwerk betreft. Na de arrestatie in de zomer van 2004 van de Pakistaanse computerdeskundige Mohammed Noor Khan in Lahore, gevolgd door de aanhouding van Abu Issa al-Hindi in het Verenigd Koninkrijk, bleek echter dat individuen of kleine fragmenten uit het Qa'ida-netwerk nog altijd beschikken over de intentie en de professionaliteit om aanslagen in het Westen voor te bereiden en uit te voeren. Met behulp van lokaal gerekruteerde cellen of individuen zouden deze elementen mogelijk de uitvoering van hun aanvalsplannen ook in Europa kunnen verwezenlijken.

De grootste jihadistische dreiging gaat momenteel uit van netwerken die in het verleden min of meer autonoom zijn opgetreden, maar uit propagandistische of opportunistische motieven inmiddels in naam zijn toegetreden tot Al Qa'ida. Het betreft het terroristische netwerk van al-Zarqawi in Irak en de gewelddadige oppositie in Saoedi-Arabië⁹. De activiteiten van deze netwerken zijn vooral gericht op de lokale, c.q. regionale strijd tegen machthebbers in het Midden-Oosten en hun westerse bondgenoten, maar kunnen zich mogelijk op termijn ook uitbreiden richting het Westen. Doordat zich (voormalige) Al Qa'ida-strijders bij deze netwerken hebben aangesloten, is een gedeeltelijke regeneratie van het oude netwerk opgetreden. Het verschil is echter dat al-Zarqawi nu vooral de scepter zwaait en dus ook de

20 ⁹ Al-Zarqawi verbond zich in oktober 2004 openlijk aan Bin Laden en doopte zijn organisatie om tot *Al Qa'ida organisatie voor de heilige oorlog in het land van de twee rivieren*. In Saoedi-Arabië opereert de jihadistische beweging inmiddels onder de naam *Al Qa'ida van het Arabisch Schiereiland*.

internationale strategie mede bepaalt. Door diens inbreng is het anti-shi'itische element in de ideologie van Al Qa'ida aanmerkelijk gegroeid en is er een sterkere gerichtheid op de strijd in en rondom Irak.

De grote kracht van Al Qa'ida schuilt momenteel vooral in het fungeren als wereldwijd symbool en inspirator voor geradicaliseerde groepen en individuen die willen deelnemen aan de mondiale beweging van de gewelddadige jihad. Al Qa'ida is daarmee tot merksnaam en ideologie geworden van deze internationale beweging, die nog altijd groeiende is. Zij bestaat uit ontelbare groepen, netwerken, cellen en individuen die zich vaak lokaal of nationaal hebben gevormd en op eigen wijze de gewelddadige jihad trachten vorm te geven, meestal zonder aansturing of ondersteuning van buitenaf.¹⁰ In de volgende paragraaf wordt kort ingegaan op het door Al Qa'ida gepropageerde gedachtegoed en de strategische doelstellingen ervan.

2.2 De ideologie van de wereldwijde gewelddadige jihad

De strategie van de wereldwijde gewelddadige jihad tegen het Westen werd reeds verwoord door een van de grondleggers van Al Qa'ida, de Palestijnse ideoloog Abdullah Azzam. Zowel Bin Laden als al-Zawahiri verwijzen in hun verklaringen en geschriften naar Azzam en hebben deze politieke ideologie verder uitgebouwd. De strategie is vooral gericht op beëindiging van de westerse invloed in de islamitische wereld, de herovering van het land van de islam en de stichting van een wereldwijd kalifaat. Het betreft een amalgaam van *gewelddadig islamisme (jihadisme)* dat zich vooral in Egypte heeft ontwikkeld en zich richt op de gewelddadige politieke strijd tegen de door het Westen gesteunde machthebbers in de islamitische wereld. Deze gewelddadige stroming binnen de moslimbroederschap is met name gepropageerd door de Egyptenaar Sayyid Qutb in de jaren zestig van de vorige eeuw. De andere component van de ideologie betreft een vanuit Saoedi-Arabië geëxporteerde *salafistische* ideologie die een puriteinse revolutie van cultuur en maatschappij nastreeft, onder meer via de invoering van de sharia.

Net zoals het salafisme een oriëntatiepunt biedt voor levensbeschouwelijke zaken, levert de politieke visie van Al Qa'ida een verklaring voor misstanden in de islamitische wereld en biedt het een handvat voor politiek activisme. De centrale gedachte van de Al Qa'ida-ideologie is dat de islamitische wereld in een crisis verkeert die veroorzaakt wordt door corrupte regimes die door het Westen in het zadel worden gehouden. De

¹⁰ De verklaring van al-Zawahiri na de aanslagen in Londen moet ook in het licht worden gezien van de communicatiestrategie van Al Qa'ida. De beweging claimt ook terroristische aanslagen waar men niet, of slechts indirect, bij betrokken is om de illusie te wekken van een wereldwijde strategie en daarmee het afschrikwekkend effect voor de tegenstanders zo groot mogelijk te maken.

internationale moslingemeenschap (de umma) is weggezak in een slaaptoestand van onwetendheid en niet bij machte om de situatie te verbeteren. Slechts met de beëindiging van de westerse invloed in de landen van de islam door de gewelddadige jihad kan een politieke doorbraak worden geforceerd. Al Qa'ida wil met een combinatie van aanslagen en politieke propaganda de umma uit de sluimertoestand wekken en bewegen terug te keren tot de zuivere islam die het salafisme predikt. Elke moslim heeft daarom de individuele plicht om offensieve jihad te plegen en te ondersteunen.

Een wezenlijk kenmerk van de ideologie van de gewelddadige jihad en een van de belangrijkste oorzaken voor het extremisme is het *complotdenken*. Met de mate waarin dit complotdenken centraal staat in de ideologie onderscheidt de jihadbeweging zich van andere ultraorthodoxe of salafistische stromingen binnen de islam. De aanhangers van de gewelddadige jihad zijn ervan overtuigd dat de islam voortdurend wordt bedreigd door vijandige krachten van buitenaf die uit zijn op de vernietiging ervan. Het betreft dan niet alleen Israël en het Westen (door jihadisten meestal aangeduid als *joden en kruisvaarders*), maar tevens in hun ogen afvallige moslims en gecorrumpeerde islamitische regimes. De aanwezigheid van die vijandige krachten legt volgens het jihadistische gedachtegoed een persoonlijke plicht op elke 'goede' moslim om permanent strijd te leveren ter verdediging van de islam. Het gaat hierbij om een apocalyptische strijd tussen goed en kwaad, waarbij elke vorm van geweld, waar ook ter wereld, geoorloofd is.

Gedreven door de overtuiging dat de wereld van de islam voortdurend van buitenaf wordt bedreigd en hiertoe genoodzaakt vanwege de harde repressie van regeringszijde in islamitische landen, concentreerde de strijd zich vaak in randgebieden van de islam, zoals Afghanistan, Bosnië en Tsjetsjenië. Met de aanslagen op Amerikaanse ambassades in Oost-Afrika in 1998 en op het World Trade Center in New York toonde Al Qa'ida aan dat de *machtige westerse vijand* ook op het eigen grondgebied kon worden getroffen. Daarmee lag de gehele wereld open als potentieel strijdgebied. Met deze aanslagen en de ideologische rechtvaardiging ervan verklaarde Bin Laden in feite de oorlog aan het Westen en wees hij alle burgers in de westerse landen aan als gerechtvaardigd doelwit van jihadistisch geweld. Op dat moment begaf hij zich uitdrukkelijk op het pad van het internationale terrorisme.

De oorlog in Irak ten slotte bood de propagandisten van de gewelddadige jihad een uitgelezen kans om de strijd vanuit de periferie van de islamitische wereld naar het centrum van de Arabische wereld te brengen. Na de oorlog tegen de Sovjet-Unie in

Afghanistan werd zo een nieuwe 'great cause' gecreëerd, waarachter allerlei antiwesterse jihadistische groeperingen zich konden scharen.

2.3 Decentralisatie van de internationale jihad

De decentralisatie van de internationale jihad betreft zowel de verschuiving van de operationele aansturing van een meer centraal naar een lokaal niveau als een verdere uitbreiding van het actiegebied. Hierbij zien we een toename van het aantal lokale en regionale jihadistische commandocentra, van waaruit operationele en organisatorische initiatieven worden ontplooid. Deze ontwikkeling kan worden geïllustreerd aan de hand van gelukte en verijdelde terroristische aanslagen in Europa in de afgelopen jaren.

Rond 2000 vervulden aan Al Qa'ida te relateren (veteranen)netwerken een centrale rol bij het initiëren en aansturen van terroristische cellen die aanslagen voorbereidden en uitvoerden. Bij alle aanslagen en pogingen daartoe in de periode 2000 - 2002 was sprake van een commandocentrum binnen transnationale netwerken, waarvan de leden enige tijd in trainingskampen in Pakistan of Afghanistan hadden doorgebracht.¹¹ Hoewel tot op heden deze transnationale elementen betrokken zijn bij aanslagpogingen is hun aandeel veel minder prominent, zeker als we de situatie in Irak buiten beschouwing laten.

Reeds bij de aanslagen in Casablanca (mei 2003) en op Britse objecten in Istanboel (november 2003) waren lokale elementen betrokken, al werd in justitiële onderzoeken ook een (indirect) verband geconstateerd met transnationale netwerken of Al Qa'ida. Het lokale element dook nog sterker op bij de aanslagen in Madrid, toen een groep van in Spanje woonachtige migranten verantwoordelijk bleek voor de planning en uitvoering van de aanslagen. Met de moord op Theo van Gogh en de geweldsactiviteiten van de Hofstadgroep is sprake van puur lokale daden zonder operationele aansturing vanuit internationale netwerken. Ook bij de zelfmoordaanslagen in Londen in juli 2005 domineren de lokale elementen. De Britse aanslagen leren echter ook dat de rol die internationale elementen spelen ten aanzien van de terroristische dreiging in Europa niet moet worden veronachtzaamd, zeker indien internationaal opererende netwerken of personen aansluiting zoeken bij lokale groepen.

¹¹ Voorbeelden hiervan zijn de aanslagpogingen ten aanzien van de kerstmarkt in Straatsburg (december 2000), de Amerikaanse ambassade in Parijs (september 2001) en Britse oorlogsschepen in de Straat van Gibraltar (mei 2002), alsmede de aanslagen van 11 september 2001 in de VS en op Bali (oktober 2002).

Transnationale netwerken

De organisatorische en operationele decentralisatie van de internationale jihad gaat gepaard met de mondialisering van het extremistische gedachtegoed en manifesteert zich in wereldwijd aanwezige transnationale (veteranen)netwerken. Deze transnationale netwerken komen voort uit organisaties die zich aanvankelijk nationaal oriënteerden op de omverwerping van het eigen regime, maar onder invloed van de strijd in Afghanistan de Al Qa'ida-ideologie hebben overgenomen. Zo ontstond een internationale beweging van de mondiale jihad tegen het Westen. Arabische, Aziatische en Noord-Afrikaanse moedjahedien hebben elkaar in Pakistaanse en Afghaanse trainingskampen en op de slagvelden van Afghanistan, Tsjetsjenië en Bosnië leren kennen en vertrouwen. De (strijd)ervaringen en vriendschappen die hier werden opgedaan vormen, vaak nog meer dan de gedeelde ideologie en vijandsbeelden, een bindend element in deze netwerken. Met name voor Noord-Afrikaanse netwerken is de strijd in Bosnië en Tsjetsjenië van groot belang geweest voor hun vestiging in Europa.¹²

Op grond van hun gedeelde jihadistische ideologie en onderlinge vriendschapsbanden kwam steeds meer samenwerking op gang tussen individuele jihadisten in het buitenland. Hierdoor ontstond met name in Europa een nieuwe generatie transnationale netwerken die meer fluïde en autonoom van karakter zijn en vaak op ad-hocbasis gelegenheidscoalities met elkaar aangaan. Binnen deze netwerken bestaat nauwelijks een officiële leiderschapsstructuur en zijn vaak verschillende etniciteiten vertegenwoordigd. De omvang van deze transnationale netwerken varieert van enkele tientallen kernleden tot honderden medestrijders, maar is onder meer vanwege de fluiditeit moeilijk vast te stellen. Binnen deze structuren opereren allerlei niet-gebonden moedjahedien, maar ook Libiërs gelieerd aan de LIFG, Algerijnen met een GSPC-connectie en Marokkaanse jihadisten die banden hebben met de Group Islamique de Combattant Marocain (GICM).

De groei van transnationale netwerken in Europa in de jaren negentig kwam vooral voort uit migratiebewegingen vanuit de islamitische landen en de strijdgebieden van de jihad. Door strengere migratiewetten, meer controle aan de buitengrenzen, een strenger uitzettingsbeleid en meer juridische mogelijkheden om extremisten te vervolgen nam de groei van dergelijke netwerken in Europa de afgelopen jaren gestaag af, waarmee enig beleidsmatig succes zichtbaar is geworden. Ook het beëindigen van de oorlog in Bosnië, het sluiten van trainingskampen in Pakistan en Afghanistan en een daling van jihadactiviteiten in Tsjetsjenië zorgden voor een afname van het aanbod van nieuwe rekruten voor de strijd.

¹² De hier beschreven ontwikkeling van het jihadistisch terrorisme vanuit de bronlanden in het Midden-Oosten, Noord-Afrika en Azië richting Europa in verschillende stadia staat uitgebreid beschreven in de nota *Rekrutering in Nederland voor de jihad, van incident naar trend*, AIVD, december 2002.

De geweldsdreiging vanuit transnationale netwerken in Europa lijkt te zijn verminderd door de voortdurende druk die op deze netwerken wordt uitgeoefend door nationale overheidsinstanties betrokken bij terrorismebestrijding. De oorlog in Irak heeft echter voor nieuw elan gezorgd binnen de bestaande netwerken en hen ertoe aangezet om hun ondersteuningsactiviteiten te intensiveren. De veiligheidsrisico's voor de toekomst liggen dan ook vooral in een uitstraling van de strijd in Irak en mogelijke regionale uitbreiding van dat conflict richting Jordanië en Syrië. Andere factoren die het dreigingsbeeld ten kwade kunnen beïnvloeden, betreffen de voortgaande instabiliteit in delen van Pakistan en Afghanistan en de ontwikkeling van gebieden met ontoereikend of ontbrekend staatsgezag in een aantal Afrikaanse landen, zoals bijvoorbeeld Somalië en Ethiopië, en in gebieden in de Sahel-regio. In deze gebieden krijgen terroristische netwerken de mogelijkheid om zich te vestigen en trainingskampen in te richten. Ook de meer radicale politieke opstelling van de Iraanse regering ten opzichte van het Westen kan in de toekomst voor extra problemen zorgen.

Strategie en werkwijze

Transnationale netwerken houden zich traditioneel vooral bezig met ondersteuningsactiviteiten, zoals werving en training van nieuwe rekruten, facilitering van jihadgang naar de traditionele conflicthaarden en verspreiding van de radicale ideologie. Soms wordt geassisteerd bij de voorbereiding van aanslagen. Een voorbeeld hiervan was de geplande aanslag op de kerstmarkt van Straatsburg in 2000 door de *Meliani-cel*, die een connectie had met jihadistische individuen en netwerken in Duitsland, Italië en het Verenigd Koninkrijk. Ook Nederland kreeg eind 2001 te maken met een terroristische cel in Rotterdam, bestaande uit Noord-Afrikaanse migranten en een Franse bekeerling, die nauw verbonden was met een transnationaal netwerk. De cel was betrokken bij de voorbereiding van een aanslag op de Amerikaanse ambassade in Parijs die zou worden gepleegd door een al jaren in België woonachtige Tunesische migrant. Beide aanslagen konden worden voorkomen, mede als gevolg van goede internationale samenwerking tussen politie en inlichtingendiensten.

De werkwijze van transnationale netwerken is vaak professioneel. Er vindt planning en compartimentering van werkzaamheden plaats met een hoge mate van operationele beveiliging. Dat vereist een zekere centrale sturing en training. In Europa bevinden zich naar schatting vele honderden veteranen die in enige mate betrokken zijn bij één of meer netwerken. Tientallen individuen die deel uitmaken van deze netwerken bevinden zich - soms tijdelijk, legaal of illegaal - in Nederland en hebben regelmatig

contact met medestrijders in andere Europese landen. De open intra-Europese grenzen vergemakkelijken intensieve reisbewegingen. Ook lopen er lijnen naar netwerken in de islamitische wereld.

Jihadistische ideologen hebben zich in het laatste decennium verscheidene malen in het openbaar uitgelaten over de wenselijkheid van het verkrijgen en inzetten van CBRN-middelen bij aanslagen. Bin Laden gaf zelf aan in een interview in 1998 dat hij het verkrijgen en inzetten van CBRN-wapens (chemisch, biologisch, radiologisch of nucleair) als een 'religieuze plicht' zag. Desondanks wordt bij de aanslagen wereldwijd - zowel in Irak en Afghanistan, als in het Westen - tot nu toe steeds gebruikgemaakt van conventionele middelen zoals explosieven. Door de fragmentatie van transnationale netwerken en de desintegratie van het Al Qa'ida-netwerk is het technisch en organisatorisch vermogen tot het vervaardigen van zware niet-conventionele middelen door islamistische terroristen afgenomen.

Naar alle waarschijnlijkheid zullen islamistische terroristen erin slagen om in de komende jaren een aanslag te plegen met een CBRN-wapen. Het meest waarschijnlijke is een kleinschalige, technisch eenvoudige aanslag met chemische of bacteriologische stoffen. Het aantal menselijke slachtoffers van zo'n aanslag zal beperkt zijn, maar het kan wel leiden tot een hoge mate van maatschappelijke ontredning. Met andere woorden: het effect zal veel eerder disruptief dan destructief zijn. De grondstoffen voor de middelen van zo'n aanslag zijn relatief gemakkelijk verkrijgbaar en de recepturen kunnen eenvoudig op internet gevonden worden. Op de langere termijn - over een periode van meer dan tien jaar - wordt als gevolg van ontwikkelingen binnen de biotechnologie en de chemische industrie een succesvolle terroristische aanslag met meer grootschalige en geavanceerde CBRN-middelen mogelijk geacht. Op dit moment is het risico op zo'n grootschalige aanslag echter zeer gering.

Momenteel richten in Europa actieve transnationale netwerken zich vooral op (ondersteuning van en rekrutering voor) jihadgang naar Irak en Tsjetsjenië. De planning van aanslagen in Europa door deze netwerken lijkt voorlopig - en mogelijk tijdelijk - op de achtergrond geraakt. Indien zich daartoe de mogelijkheid voordoet, zullen deze professionele jihadisten echter niet schromen daaraan hun bijdrage te leveren. Zij zien zichzelf duidelijk als leiders en organisatoren van de jihad en niet als uitvoerders van een aanslag of potentiële zelfmoordenaars. Daarvoor zoeken zij, ook in Irak, hun toevlucht tot jonge enthousiaste rekruten uit de hele wereld (inclusief Europa) die bereid zijn hun leven op te offeren voor de verdediging van de islam tegen het 'vijandige' Westen.

2.4 Lokale inbedding van de internationale jihad

In Europa ontstonden aan het einde van de vorige eeuw als gevolg van ronselpraktijken door tijdelijk of permanent naar het Westen geëmigreerde radicale ideologen en jihadveteranen lokale groepen van nieuwe rekruten. Deze lokale netwerken vormden zich rondom één of meer rekruteurs en waren internationaal georiënteerd. De betrokken rekruten werden vaak voor een bepaalde periode naar een trainingskamp in Pakistan gestuurd voor verdere ideologische en militaire training. Tevens vond in de kampen een selectie plaats van individuen die mogelijk geschikt waren om in het Westen een aanslag te plegen. De aantrekkelijkheid van lokale rekruten als aanslagpleger voor aan Al Qa'ida gerelateerde netwerken bleek al bij de eerdergenoemde Rotterdamse cel uit 2001.

Nederland werd begin 2002 geconfronteerd met rekruteringsactiviteiten van buitenlandse rekruteurs. Twee jongens uit Eindhoven met een Marokkaanse achtergrond bleken te zijn geronseld voor de jihad door een rond de Al Fourkaan-moskee in Eindhoven opererend netwerk van rekruteurs uit Noord-Afrika. Rijp gemaakt voor de gewelddadige jihad, onder meer door het bekijken van talrijke video's over de strijd in Tsjetsjenië en Afghanistan, gingen zij op weg naar het conflictgebied Kashmir, waar zij door Indiase grenstroepen werden neergeschoten. In het verlengde van dit incident werden in 2002 twaalf radicale moslims gearresteerd op verdenking van rekrutering voor de jihad.

Meer controle door de Nederlandse overheid en de wettelijke strafbaarstelling van rekrutering in het kader van de jihad, alsmede de sluiting van trainingsfaciliteiten in Pakistan en Afghanistan, bemoeilijken momenteel het werk van rekruteurs. Dit neemt niet weg dat de AIVD nog altijd rekruteringsactiviteiten in Nederland waarneemt.

In december 2005 verschenen berichten in de pers dat drie jongeren uit Den Haag plotseling naar de Kaukasus waren gereisd. Hun ouders vreesden dat zij daar mogelijk wilden deelnemen aan jihadactiviteiten. De jongens hadden in de periode voorafgaand aan hun vertrek in contact gestaan met een persoon die eerder in beeld was gekomen bij een onderzoek naar rekruteringsactiviteiten in Nederland. Onderzoek van de Haagse politie in Azerbeidzjan, waar de jongens door de lokale autoriteiten werden gearresteerd, bracht geen strafbare feiten aan het licht. Wel merkte een woordvoerder van de Haagse As-Soennah moskee op naar aanleiding van het incident dat men zich zorgen maakt over ronselaars in moskeeën die het voorzien hebben op 'jonge, boze

broeders die op zoek zijn naar hun identiteit en hun geloof'.¹³

Internationaal georiënteerde lokale netwerken

De ronselpraktijken onder lokale groepen en individuen in Europa leidden tot het ontstaan van zogenaamde *internationaal georiënteerde lokale netwerken*. In deze netwerken komen lokale en internationale elementen bij elkaar. Veteranen in Europa komen lokaal in contact met personen die zij actief rekruteren voor de internationale jihad. Het initiatief voor de rekrutering en de verdere ideologische en fysieke opleiding van de rekruten gaat dus uit van bestaande transnationale netwerken. De lokale rekruten nemen niet alleen de doelstellingen en strategie van het bij de rekrutering betrokken netwerk over, maar worden ook duidelijk vanuit het netwerk aangestuurd. Hierin zit het grote verschil met *autonome* lokale netwerken, die meer zelfstandig, op eigen initiatief opereren en niet of nauwelijks internationale aansturing kennen.

Een internationaal georiënteerd lokaal netwerk kan als *filiaal* fungeren van een transnationaal netwerk en worden ingezet voor ondersteuning of bij de voorbereiding en de uitvoering van een aanslag. Ook kan men een los samenwerkingsverband aangaan, waarbij de autonomie van de lokale cellen grotendeels behouden blijft. Met de afkalving van de slagkracht van grote transnationale netwerken en de toenemende decentralisatie treedt vooral die laatste variant steeds vaker op. Aangezien we tevens zien dat autonome lokale netwerken van zelfstandig geradicaliseerde moslims steeds vaker contact zoeken met internationale elementen om hun slagkracht te vergroten, wordt de scheidslijn tussen deze beide netwerktypen steeds vager. Onderscheidend criterium tussen beide lokale netwerkvormen blijft, naast de keuze voor de lokale of de internationale jihad, vooral de vraag waar de initiatieven en de besluiten worden genomen: van bovenaf, zoals gebeurt bij de internationaal georiënteerde groepen, of van onderaf, zoals het geval is bij de lokale autonome netwerken.

Opvallend is dat het internationale aspect in het jihadisme in Nederland een minder grote rol lijkt te spelen dan in de landen om ons heen. Terwijl lokale netwerken in Nederland zich meer richten op de binnenlandse strijd en de jihadgang vanuit ons land beperkt is, vertrokken vanuit landen als Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland in 2005 aanmerkelijk meer rekruten naar Irak en Tsjetsjenië. Dit gebeurt zowel op eigen initiatief als ondersteund door in die landen aanwezige faciliteringsnetwerken. Het volgende hoofdstuk gaat uitgebreider in op de specifieke Nederlandse aspecten van in ons land aanwezige lokale netwerken.

3 Radicalisering en het ontstaan van lokale netwerken

3.1 Radicalisering, rekrutering en jihadisering

Sinds de aanslagen in Madrid en Londen en de moord op Theo van Gogh kan worden gesproken van een *Europese jihad*. Kenmerkend hiervoor is de opkomst van lokale autonome jihadistische netwerken van in Europa geboren of getogen personen met een islamitische achtergrond. Op het internet en bij lokaal aanwezige ideologen pikken zij het extremistische gedachtegoed op en bewerken dat tot een passende ideologie in de Europese context. Hoewel er contacten zijn met andere lokale en internationaal opererende netwerken en individuen, is er niet of nauwelijks sturing van buitenaf. Voor Nederland is de Hofstadgroep het meest prominente voorbeeld van een lokaal autonoom netwerk. In dit hoofdstuk worden de processen onderzocht die ten grondslag liggen aan de opkomst van dit terrorisme van Nederlandse bodem. De centrale vraag daarbij is waarom jonge Nederlandse moslims ontvankelijk zijn voor het jihadistische gedachtegoed en hoe deze ontvankelijkheid vervolgens leidt tot het ontstaan van lokale netwerken.

Aan de basis van lokale autonome netwerken ligt een proces van radicalisering. Tot op heden is er - ook in het publieke debat - relatief veel aandacht voor de rol die moskeeën, imams en islamitische organisaties spelen bij radicalisering, alsook voor de invloed van jihadistische netwerken die jongeren rekruteren voor de jihad. Sinds 2003 ziet de AIVD echter een duidelijke trend waarbij zich naast deze radicalisering en rekrutering van bovenaf een sterke radicalisering van onderaf heeft doorgezet. Typerend is dat het gaat om een spontaan, interactief en grotendeels autonoom proces. Dit proces zal in het vervolg als *autonome radicalisering* worden aangeduid.¹⁴

Autonome radicalisering vindt voor een belangrijk deel plaats op het internet, waar op tal van sites moslims worden aangespoord om zich te richten op wat wordt aangeduid als de 'ware' islam. De rol van religieuze autoriteiten is op het internet beperkt, zodat ruimte ontstaat voor eigen interpretaties van religieuze thema's. Mede hierdoor ontwikkelt zich een lokale Nederlandse variant van de radicale islam, die overigens niet automatisch tot een oriëntatie op religieus gelegitimeerd geweld leidt, maar de drempel voor het propageren van de jihad wel verlaagt. In deze context ontstaat aan het meest extreme uiteinde van het radicaliseringsspectrum een proces dat in dit rapport wordt

aangeduid als *jihadisering*. Dit is een proces waarbij moslimjongeren vooral door leeftijdgenoten worden gemotiveerd om zich in woord en daad in te zetten voor de gewelddadige jihad. Jihadisering geschiedt - net als autonome radicalisering - vooral van onderaf en voltrekt zich ongestructureerd en op interactieve wijze. Het proces is tevens autonoom omdat het weliswaar wordt beïnvloed door externe factoren, zoals teksten van jihadistische ideologen, maar in principe een heel eigen lokale dynamiek heeft.

Het proces van jihadisering heeft weliswaar overeenkomsten met rekrutering, maar er zijn ook belangrijke verschillen. Waar bij rekrutering meestal sprake is van een één-op-één-relatie en asymmetrische verhoudingen (rekruteur en rekrut) dragen bij lokale autonome netwerken alle leden bij tot de aanwas en de ontwikkeling van het netwerk. Hoewel ook hier meer ervaren of fanatieke personen nadrukkelijk op de voorgrond kunnen treden, is het groepsproces belangrijker dan bij rekrutering. Ook is meer sprake van een wisselwerking: extremistische groepen gaan niet alleen op zoek naar nieuwe geestverwanten, ook jongeren zelf kiezen (individueel) bepaalde radicale voorbeelden en melden zich op eigen initiatief bij leden van een bestaand netwerk. Hoewel (zelf)mobilisering voor de jihad de hoofdrol speelt bij het ontstaan van lokale netwerken, wordt ook nog altijd gericht gerekruteerd. Zo kunnen leden van een lokaal autonoom netwerk voor operationele doeleinden worden gerekruteerd door internationaal opererende netwerken.

3.2 De religieuze context van radicalisering

Processen van (autonome) radicalisering en jihadisering onder moslimjongeren in Europa beginnen doorgaans met een meer intensieve of hernieuwde aandacht voor de islam gedurende de adolescentieperiode. De vraag is nu waarom dit in de afgelopen jaren in een groeiend aantal gevallen heeft geleid tot een oriëntatie op de radicale islam; een ontwikkeling die bij sommigen zelfs uitmondt in een proces van jihadisering.

Voor een belangrijk deel ligt de verklaring in de specifieke situatie waarin jonge moslims zich in een moderne en globaliserende maatschappij geplaatst zien; niet alleen in het Westen maar ook in de islamitische wereld zelf. Waar hun ouders de islam vaak nog beleven in de traditionele culturele context, worden jongeren sterker geconfronteerd met een snel moderniserende, meer gesecculariseerde cultuur die op gespannen voet staat met de lokale religieuze tradities. De jongeren zelf zijn echter niet (volledig) gesecculariseerd en blijven worstelen met existentiële en religieuze vragen die

zij trachten te beantwoorden binnen een islam die steeds meer los komt te staan van een lokale culturele context.¹⁵ Hoewel moslims dus wereldwijd te maken hebben met globalisering en modernisering, worden jonge moslims die opgroeien in de volledig seculiere samenlevingen van het Westen, waarin de islam slechts één van de religieuze en culturele stromingen is, het indringendst geconfronteerd met problemen van existentiële en religieuze oriëntatie.

De koran is de belangrijkste bron om een antwoord te formuleren op deze existentiële en religieuze vragen. Om de tekst van de koran te kunnen interpreteren is taalkundige en historische kennis nodig. Individuele moslims zijn dan ook afhankelijk van imams en geleerden om zekerheid te krijgen over vaak heel praktische leefregels. Aangezien de islam noch een centraal leergezag, noch een institutionele verankering in een kerkelijke organisatie kent, worden moslims geconfronteerd met een veelvoud aan visies en interpretaties. Deze omstandigheid biedt ruimte aan tal van exegeten en ideologen die een puriteinse of politieke draai geven aan het geloof. Wanneer de islam een stabiele culturele inbedding ontbeert, waarin de religieuze praktijk min of meer is vastgelegd in tradities, wordt het probleem van de levensbeschouwelijke oriëntatie nog indringender. Als gevolg hiervan is de ruimte voor exegeten en ideologen in het Westen zo mogelijk nog groter dan in islamitische landen zelf.

Wanneer Europese moslimjongeren in de eerder beschreven processen van radicalisering en jihadisering terechtkomen, is het salafisme vaak het eerste en belangrijkste referentiekader. Het salafisme kan worden omschreven als een oriëntatie in de soennitische islam, waarbij de terugkeer van moslims naar de zogenaamde ‘zuivere islam’ centraal staat. Salafisten verstaan hieronder de geloofspraktijk zoals vormgegeven door de *salaf*, wat letterlijk *voorouders* betekent. Met de salaf wordt verwezen naar de profeet Mohammed, zijn metgezellen en hun onmiddellijke opvolgers. De meeste hedendaagse salafisten vullen deze terugkeer naar de ‘zuivere islam’ in op een ultraorthodoxe, puriteinse wijze. Zij stellen dat ware gelovigen zich in alles letterlijk dienen te richten naar de koran en de soenna¹⁶. Vaak leidt deze visie tot onverdraagzaamheid ten aanzien van andersgelovigen en andersdenkenden.

De aantrekkingskracht van het salafisme op jongeren in een moderne westerse samenleving lijkt op het eerste gezicht in tegenspraak met zijn antimoderne karakter. Het ontbreken van een lokale islamitisch-culturele context in het Westen (en in toenemende mate ook in de zich snel moderniserende steden in de islamitische landen zelf) sluit echter goed aan op het salafisme, dat de islam immers zo veel mogelijk wil

¹⁵ Dit proces van deculturalisatie van de islam is door de Franse socioloog Roy beschreven in zijn boek ‘L’islam mondialisé’, Éditions du Seuil, Parijs 2002.

¹⁶ Het voorbeeld van de profeet Mohammed, zoals overgeleverd in de verhalen over hoe de profeet Mohammed de islamitische regels in de praktijk bracht.

ontdoen van een historisch-culturele context en lokale tradities. De strakke en duidelijke leefregels van het salafisme bieden zoekende jongeren ook houvast en duidelijkheid in een snel veranderende, pluralistische maatschappij, waarin normen en waarden vaak afhankelijk lijken van individuele keuzen. Een aanzienlijk deel van de jonge moslims in Nederland die radicaliseren is afkomstig uit stadswijken waar veel criminaliteit heerst, of heeft zelf een crimineel verleden. De strakke leefregels van de radicale islam bieden hen een mogelijkheid om aan de criminaliteit te ontsnappen en een 'goed moslim' te worden.

De verspreiding van het salafisme in Nederland geschiedt hoofdzakelijk via de klassieke *top-down* benadering, waarbij salafistische moskeeën en reizende predikers een belangrijke rol spelen. In toenemende mate is echter ook autonome radicalisering waarneembaar, vooral op het internet. Lokale netwerken die op deze wijze ontstaan zijn over het algemeen niet-jihadistisch. Het salafisme lijkt voor deze volgelingen primair aantrekkelijk omdat het een stelsel van duidelijke geloofsartikelen en leefregels aanbiedt voor jongeren die op zoek zijn naar een levensbeschouwelijke oriëntatie. Dit is bijvoorbeeld goed zichtbaar in nieuwsgroepen die vooral door Marokkaanse jongeren worden bezocht en waarin vragen worden gesteld over de juiste islamitische handelwijze in vaak praktische zaken (bijvoorbeeld over relaties of de ramadan).

Opvallend is dat onder Nederlandse jongeren naast het salafisme ook het gedachtegoed van de Takfir Wal Hijra wortel lijkt te schieten. De Takfir Wal Hijra is van oorsprong een extremistische groep die in de jaren zestig in Egypte ontstond. De groep was net als de salafisten gericht op een 'zuivere' beleving van de islam. Specifiek was echter dat zij moslims die zich niet tot deze 'zuivere' islam bekeerden op eigen gezag tot 'ongelovigen' verklaarden (*Takfir* = excommunicatie). Daarnaast reageerde de groep op het onislamitisch geachte karakter van de maatschappij door zich eruit terug te trekken (*Hijra* = emigratie). De Egyptische groep is eind jaren zeventig uiteengevallen, maar de ideologie heeft zich vooral in de Arabische wereld en Noord-Afrika verspreid. Vanuit deze gebieden heeft de ideologie de laatste jaren via radicale predikers en jihad-veteranen in Europa voet aan de grond gekregen, met name onder jongeren.

Takfiri zien - net als bepaalde radicale salafisten overigens - de gewelddadige jihad als een persoonlijke plicht voor moslims. In de lokale netwerken in Nederland, waarin de takfir-ideologie overheerst, zet echter ook het idee door dat de jihad in het Westen zelf moet worden gevoerd. De ideologie kent - binnen de grenzen van de eigen intolerante opvattingen - daarnaast een relatief hoge mate van vrijheid ten aanzien van de

traditionele interpretatie van de koran en de keuze van de eigen geestelijk leider. Dit individualistische anarchistische aspect van de takfir-ideologie lijkt goed te passen bij de jonge 'geëmancipeerde' moslims in Europa. Zij zijn grootgebracht in de individualistische westerse cultuur, waarin het zelf vorm geven aan het eigen leven en de eigen (moslim)identiteit veel meer centraal staat dan in de collectivistische cultuur van hun (groot)ouders.

De ruimte tot het zelf interpreteren van de islam, gekoppeld aan de onwetendheid bij Europese jongeren op godsdienstig terrein en hun gebrek aan kennis van de Arabische taal, leidt tot een relatief simpele, vaak niet-coherente ideologie die het gebruik van geweld tegen andersdenkenden rechtvaardigt. Met behulp van radicale websites en chatsessies ontstaat een radicale 'knip-en-plak'-islam, waarin korancitaten aan elkaar worden geplakt tot een revolutionair pamflet van de wereldwijde gewelddadige jihad. De takfir-ideologie wordt zo aangepast aan de westerse context en wijkt daardoor duidelijk af van de oorspronkelijke leer van de groep in Egypte. Om deze reden kunnen de jonge volgelingen van deze extremistische en zeer dynamische ideologie eigenlijk ook beter worden aangeduid als *neo-takfiri*.

3.3 De politiek-maatschappelijke context van radicalisering

Lokale jihadistische netwerken worden behalve door een religieuze motivatie ook voor een belangrijk deel gedreven door politieke en maatschappelijke thema's. In de praktijk zijn de religieuze motieven vaak nauwelijks te scheiden van deze thema's. Het typerende van lokale autonome netwerken is dat behalve internationale ontwikkelingen ook de Nederlandse maatschappelijke en politieke context een prominente rol speelt. Recente internationale en nationale gebeurtenissen hebben een grote impact gehad op deze context. De aanslagen van 11 september, de opkomst van Pim Fortuyn en de moord op Theo van Gogh zorgden voor een polarisatie van het maatschappelijk klimaat, wat onder meer tot uitdrukking komt in een vaak scherp gevoerd debat over bijvoorbeeld integratie of over de positie van de islam. Ook hebben de aanslagen in New York, Madrid en Londen en de moord op Van Gogh als zogenaamde *trigger events* direct invloed gehad op radicalisering en jihadisering onder moslimjongeren, omdat zij concreet richting gaven aan sluimerende gevoelens van politieke en maatschappelijke onvrede en frustratie.

De invloed van de internationale politieke islam op jonge moslims is evident. Via veelbekeken Arabische satellietzenders en Nederlandse websites worden internationale

ontwikkelingen in de islamitische wereld op de voet gevolgd. In reguliere media wordt vaak al op (zeer) kritische toon bericht over politieke ontwikkelingen die moslims wereldwijd sterk bewegen: het Palestijns-Israëliësch conflict, de strijd in Tsjetsjenië en Kasjmir en de aanwezigheid van westerse troepen in Afghanistan en Irak. Op het internet is daarnaast nog sprake van een stroom ongeëvalueerde en vaak zeer emotionele berichten en beelden over de wijze waarop moslims in veel gebieden zouden worden onderdrukt en mishandeld. Alleen al uit Irak bereiken tal van verhalen en video's over gruwelijkheden op deze wijze jonge moslims in het Westen.

Een gevolg is dat in de beeldvorming van (jonge) moslims in het Westen de wereldwijde moslimgemeenschap - de umma - in tal van gebieden leidt onder repressie en vervolging. Moslims die een sterke emotionele band met de umma ervaren, vervult deze situatie met gevoelens van woede, machteloosheid en vernedering. Het Westen neemt in hun ogen ten aanzien van het lot van de moslims op zijn minst een hypocriete positie in. Waar de Verenigde Staten zeggen Irak te hebben bevrijd, leggen veel moslims vooral de nadruk op mishandeling van gevangenen in de Abu Ghraib-gevangenis. De steun van westerse regeringen voor dictatoriale en corrupte regimes in het Midden-Oosten en Noord-Afrika - dit in weerwil van de voortdurende westerse retoriek over het primaat van de democratie - en de steun aan Israël in het Palestijns-Israëliësch conflict bevestigen voor veel moslims het idee dat het Westen met twee maten meet. Dit is een belangrijke gedeelde emotie van zowel gematigde als radicale moslims in Nederland.

Ook de binnenlandse situatie in Nederland levert volgens veel jonge moslims het beeld op van een negatieve houding ten aanzien van de islam. Vanuit de perceptie van deze jongeren is zowel bij politiek, opinieleiders als de Nederlandse bevolking als geheel, sprake van vooroordelen jegens minderheden. In toenemende mate wordt deze visie versmald tot een ervaren negatieve houding tegen moslims in het bijzonder. Vooroordelen zien jongeren veelvuldig bevestigd in eenzijdige stellingname van de politiek in zaken die moslims aangaan en als krenkend ervaren uitlatingen van opiniemakers. Jonge moslims in Nederland zien een deel van de dubbele standaard van het Westen hiermee ook weerspiegeld in de Nederlandse samenleving.

Een aanzienlijk percentage van de moslimjongeren is bovendien ontevreden over de eigen maatschappelijke positie: ze hebben moeite met het vinden van stageplekken of van een baan. Dit is niet slechts een kwestie van perceptie, werkeloosheid onder met name Marokkaanse jongeren en discriminatie zijn reële maatschappelijke problemen.

De oorzaken hiervan zijn complex. Zowel de lage opleidingsgraad - mede door schooluitval - als discriminatie op de arbeidsmarkt zijn belangrijke oorzaken voor dit probleem. Daarnaast zijn allochtone jongeren vaak woonachtig in achterstandswijken en komen zij mede daardoor vaker in aanraking met criminaliteit en justitie. De hoge werkloosheid belemmert hun verdere integratieproces en voedt de onvrede. Het kan ertoe leiden dat jongeren zich afkeren van de samenleving, een zeker maatschappelijk nihilisme ontwikkelen en zelfs hun toevlucht nemen tot het gebruik van geweld om hun onvrede te uiten. Een deel van hen zal ook vatbaarder zijn voor het gedachtegoed van de radicale islam.

De maatschappelijke ontevredenheid geldt echter niet alleen voor die jongeren die zich daadwerkelijk aan de onderkant van de samenleving bevinden. Ook onder moslimjongeren met een redelijke tot goede opleiding kan ontevredenheid over de eigen maatschappelijke positie bestaan. Dit verschijnsel wordt geduid als 'relatieve deprivatie': de toegenomen ambities van deze jongeren worden niet waargemaakt als gevolg van afnemende (economische) vooruitzichten. Als de afnemende vooruitzichten worden gecombineerd met ervaringen van discriminatie op de arbeidsmarkt, in het uitgaansleven of in de directe omgeving kan dit bij sommige moslimjongeren leiden tot de overtuiging dat moslims in Nederland systematisch worden achtergesteld. Ook dit voedt de onvrede en frustratie en kan mensen vatbaar maken voor radicaliseringsprocessen.

De ontvankelijkheid voor processen van radicalisering en jihadisering wordt in belangrijke mate gevormd door een mengsel van de fixatie op de 'zuivere' islam en lokale en internationale politieke kwesties en percepties. Afhankelijk van de aard van het mengsel leidt dit tot verschillende reacties. Een door woede, vernedering en machteloosheid gevoede betrokkenheid bij de internationale moslimgemeenschap kan de bereidheid doen ontstaan om strijders elders in de wereld te ondersteunen, of zelfs tot het besluit om zich als moslim aan te sluiten bij mudjahedien in Irak of Tsjetsjenië. Hierbij is in ideologisch opzicht het jihadistische salafisme vaak leidend en wordt ook voortgeborduurd op strategische noties vanuit Al Qa'ida.

De situatie in bijvoorbeeld Irak of Palestina kan ook worden geprojecteerd op de verhoudingen in Nederland, waardoor het beeld ontstaat van een islamitische minderheid in Nederland, omringd en onderdrukt door een vijandige gesecculariseerde samenleving. Wanneer deze redenering verder op de spits wordt gedreven, ontstaat het beeld dat het Westen niet alleen oorlog voert tegen moslims in Irak, maar ook tegen de

islam in het Westen zelf. Dit kan leiden tot de opvatting dat ook in Nederland sprake is van een oorlogssituatie en dat daarom het gebruik van geweld door moslims legitiem en een vorm van zelfverdediging is. Op deze wijze wordt de Europese jihad, politiek en religieus gelegitimeerd.

Bij deze legitimatie voor geweld in Europa speelt de neo-takfir-ideologie ook een steeds belangrijkere rol. Dit proces was bijvoorbeeld goed te volgen aan de hand van de geschriften van Mohammed B. De Nederlandse regering wordt daarin niet alleen als indirecte vijand van de islam gezien (door steun aan Israël en aan de Amerikaanse interventie in Irak) maar ook als directe vijand, onder meer vanwege maatregelen tegen van terrorisme verdachte personen en radicale imams of vanwege het restrictieve migratiebeleid. Eenzelfde denktrant is te vinden in het videotestament van Samir A. die de hele Nederlandse bevolking bestempelt tot mogelijk doelwit, omdat zij een (democratische) regering heeft gekozen die de Amerikaanse aanval op Irak heeft gesteund.

3.4 De culturele en sociaal-psychologische context van radicalisering

Naast religieuze en politieke drijfveren spelen ook tal van culturele en sociaal-psychologische factoren een rol bij de ontvankelijkheid van jonge moslims voor radicalisering en mobilisering voor de gewelddadige jihad. In Nederland bestaan lokale radicale netwerken vooral uit Nederlandse moslimjongeren met een Marokkaanse achtergrond die - vaak in reactie op persoonlijke omstandigheden, gefnuikte ambities of druk vanuit hun sociale omgeving - op zoek gaan naar hun identiteit en een positionering in de Nederlandse samenleving. Hetzelfde proces speelt ook bij de tweede generatie van andere etnische gemeenschappen, zoals de Turkse, Bosnische en Pakistaanse, zij het op veel minder grote schaal dan bij de Marokkaanse.

De jongeren vinden geen aansluiting bij de traditionele islamitische cultuur van hun ouders, die sterke banden hebben met het land van herkomst, noch met de seculiere westerse cultuur in hun (nieuwe) vaderland. Bij de zoektocht naar de eigen identiteit speelt ressentiment en gekrenkte trots een grote rol. Deze emoties worden verder gevoed door concrete en reële problemen met uitsluiting en discriminatie. Het resultaat is dat de jongeren zich een identiteit aanmeten waarmee ze zich zowel afzetten tegen hun ouders - die zich te passief en slaafs zouden opstellen - als tegen de dominante Nederlandse cultuur. De radicale islam dient deze dubbele doelstelling in hoge mate: het religieuze activisme staat niet alleen in schril contrast met de wijze

waarop hun ouders hun religie beleven, het is tevens een directe provocatie aan het adres van de Nederlandse seculiere samenleving. Dat uiteindelijk de wens om zich te onderscheiden met een assertieve identiteit cruciaal is, en niet zozeer een maatschappelijk uitzichtloze positie, blijkt onder meer uit het feit dat vooral redelijk goed opgeleide moslimjongeren radicaliseren.

Onder invloed van de identiteitsproblematiek heeft zich vooral onder de tweede en derde generatie Nederlandse Marokkanen een jongerencultuur ontwikkeld waarin militante ideeën en voorbeelden een grote aantrekkingskracht hebben. Dit hoeft niet noodzakelijkerwijs tot een oriëntatie op de radicale islam te leiden, zoals blijkt uit het kortstondige succes van de Arabisch Europese Liga (AEL), die zich met een provocatieve en assertieve boodschap richtte op jongeren van Marokkaanse afkomst. Na de moord op Van Gogh lijkt de aantrekkingskracht van de radicale islam op de jongeren echter groter geworden. Dit komt tot uiting in provocerend gedrag, bijvoorbeeld door het toejuichen van terroristische aanslagen, waarvan de daders worden gepresenteerd als enige ‘echte’ activisten voor de islam. Sommigen geven zelfs aan Samir A. en Mohammed B. als rolmodellen te beschouwen. Er ontstaat op deze manier onder jongeren een radicaal-islamitische tegencultuur. Binnen die tegencultuur kan zich op termijn een sfeer van solidariteit en sympathie ontwikkelen rondom jihadistische groepen, waaruit deze morele, ideologische en in sommige gevallen ook daadwerkelijke steun kunnen verwachten.

Naast de opkomst van een militante tegencultuur is er eveneens sprake van ‘slachtofferdenken’ onder jonge moslims. Deze lichte vorm van complotdenken zoekt de oorzaken van reële en vermeende problemen buiten zichzelf en de eigen groep. Het vermogen om zichzelf en de eigen groep kritisch te bekijken en op zoek te gaan naar mogelijkheden om door zelfredzaamheid en zelfwerkzaamheid de eigen positie te verbeteren is laag. Anderen worden ervan beschuldigd dat zij door hun - vaak bewuste - onrechtvaardige optreden de oorzaak zijn van de achterstandspositie van bepaalde etnische of sociale bevolkingsgroepen. Het slachtofferdenken leidt vaak tot maatschappelijke passiviteit en de neiging om zich af te keren van de samenleving. De vatbaarheid voor radicalisering wordt daarmee groter.

3-5 Ontstaan van lokale autonome cellen en netwerken

Lokale autonome jihadistische netwerken kunnen op verschillende plaatsen ontstaan. De jongeren ontmoeten elkaar soms bij reguliere lessen in de moskee voordat

überhaupt sprake is van een radicaliseringsproces. Deze lessen hoeven ook helemaal geen radicaal karakter te hebben, maar zijn eerder een manier voor jongeren om opnieuw in contact te komen met hun islamitische achtergrond.

Het proces van radicalisering onder jongeren start doorgaans wanneer jongeren bij een van de salafitische centra lessen gaan volgen. Voor een klein aantal jongeren zijn de lessen in deze centra na verloop van tijd ontoereikend; zij gaan op zoek naar nieuwe leraren. Een deel van de behoefte aan religieuze verdieping wordt gevonden in lezingen van verschillende soorten predikers, soms van buitenlanders, soms van imams uit Nederland zelf. Ook zijn er steeds meer leken die lezingen geven over de meest uiteenlopende thema's. Het is vooral deze groep predikers die meer radicale opvattingen over islam en politiek verkondigt en een grote rol speelt bij autonome radicalisering. De AIVD beschikt overigens niet over aanwijzingen dat dit lezingencircuit systematisch wordt gebruikt om een jihadistische boodschap uit te dragen of direct op te roepen tot geweld, hoewel dit incidenteel wel zal gebeuren.

Radicalisering gaat vaak over in jihadisering tijdens zogenaamde *huiskamer-bijeenkomsten*. Het karakter van deze bijeenkomsten is besloten, hoewel ook nieuwe geïnteresseerden zich hierbij aansluiten. Soms speelt een charismatische leider een centrale rol, zoals het geval was bij het ontstaan van het Hofstadnetwerk, waar een Syrische prediker een belangrijke inspirator was. Uit onderzoek naar dit netwerk is echter gebleken dat ook andere leden van het netwerk een ideologische bijdrage leverden aan het interne radicaliseringsproces. Zo vertaalde Mohammed B. religieuze teksten en liet hiervan kleine boekjes maken. Deze teksten werden binnen de groep verspreid en door groepsleden weer doorgegeven aan mogelijke sympathisanten.

Het internet heeft zich in de laatste jaren ontwikkeld tot de belangrijkste *hotspot* van autonome radicalisering en jihadisering. Websites en nieuwsgroepen waar veel jonge moslims komen, bieden een uitgelezen platform voor jihad-propagandisten om hun boodschap uit te dragen. Op deze wijze bereiken zij een groot publiek, waaruit individuen naar besloten jihadistische chatsites worden gelokt. Dit kan op verschillende manieren bijdragen aan het ontstaan en de groei van lokale netwerken: door het mobiliseren en rekruteren van jongeren uit andere regio's, het maken van verbindingen tussen verschillende netwerken en het ontstaan van puur virtuele jihadistische netwerken. Hierover meer in hoofdstuk vier.

Bij het ontstaan van lokale jihadistische netwerken spelen tal van (vooral lokale) sociale

verbanden een centrale rol. De kern van deze netwerken wordt vaak gevormd door groepjes vrienden die samen zijn opgegroeid. Zij hebben gezamenlijk de transitie doorgemaakt van een westerse levensstijl naar die van een vrome moslim. Naast vriendschapsbanden zijn ook familierelaties van belang. Er zijn verschillende gevallen bekend van jongeren die hun broers zijn gevolgd in hun radicalisering. Gezamenlijke sportactiviteiten tenslotte, zorgen vaak voor onderlinge binding in lokale netwerken. Dit fenomeen is internationaal onderkend, zoals bij de groep die de aanslagen in Londen pleegde op 7 juli 2005 en die intensief sportscholen bezocht.

Onder jongeren die jihadiseren worden groepsprocessen waargenomen die overeenkomsten vertonen met processen binnen geïsoleerde religieuze sekten: toenemende isolatie, verlies van onafhankelijkheid, fixatie op leidersfiguren en soms zelfs intimidatie. Als gevolg van deze sociale processen ontstaat een collectieve ideologie van persoonlijke gewelddadige actie, waarin de apocalyptische strijd tussen goed en kwaad en het martelaarschap in dienst van de jihad centraal staan. Concrete politieke doelen zijn vaag of afwezig. Binnen het isolement van de jihadistische cel ontstaat een fixatie op afkeer van en strijd met de vijandige buitenwereld, zelfs tot de dood erop volgt. Dit fenomeen doet zich overigens het sterkst voor bij groepen die de neo-takfir-ideologie aanhangen en is een van de belangrijkste factoren bij de ontwikkeling van een diffuus jihadistisch netwerk naar een meer strak georganiseerde terroristische cel.

3.6 Achtergronden en functioneren van lokaal autonome netwerken

Een blik op de samenstelling van de thans onderkende lokale netwerken in Nederland leert dat deze vooral bestaan uit jongeren tussen de 16 en 25 jaar. De meesten van hen hebben een Marokkaanse achtergrond, maar zijn in Nederland geboren of opgegroeid. Binnen deze groep domineren jongeren met een Berber-achtergrond, wat een weerspiegeling is van de samenstelling van de Marokkaanse gemeenschap in Nederland. Het aandeel van andere etnische groepen is divers, maar relatief gering. Het algemene beeld voor deze groepen (Noord-Afrikanen, Turken, Bosniërs en Pakistanen) is dat radicale moslims van de eerste generatie vaker aansluiting hebben op internationale netwerken, terwijl jongeren van de tweede generatie eerder opduiken in lokale netwerken. Een laatste, vrij beperkte maar opvallende groep betreft Nederlandse bekeerlingen, ook wel poldermoslims genoemd.

De meeste jongeren die radicaliseren, hangen een niet-gewelddadige vorm van de

politieke islam aan. Jihad is voor deze jongeren weliswaar een bekend religieus begrip, maar wordt niet in politieke termen gedefinieerd, noch opgevat als een individuele plicht voor elke moslim. Slechts een klein deel van de geradicaliseerde jongeren kiest het pad van de gewelddadige jihad en sluit zich aan bij een jihadistisch netwerk. Dit leidt echter niet tot een homogene groep jihadisten.

Een deel van de gejidatiseerde jongeren kan zich weliswaar vinden in religieus geïnspireerd geweld, maar plaatst dit vooral in de context van gebieden waar moslims in hun waarneming worden onderdrukt, zoals Tsjetsjenië en Irak. Van jihadisten die deze strategische en ideologische noties delen gaat daarom wel een internationale dreiging uit, bijvoorbeeld omdat leden van het netwerk voor de jihad naar Irak reizen. Deze kans wordt groter naarmate vanuit een lokaal netwerk contacten worden onderhouden met internationaal opererende netwerken. Een tweede stroming jonge jihadisten plaatst de gewelddadige jihad ook direct in het Westen. Op de netwerken die hierdoor ontstaan en waarin de takfir-ideologie een belangrijke rol speelt, wordt in 3.7 nader ingegaan.

Een relatief nieuwe en vrij unieke ontwikkeling in ons land is de groeiende deelname van jonge vrouwen in lokale jihadistische netwerken. Terwijl radicale moslima's in andere Europese landen vaak onzichtbaar zijn en hoogstens een ondersteunende rol vervullen, treden zij in lokale netwerken in Nederland veel meer op de voorgrond. Hoe deze (ogenschijnlijke) uitzonderingspositie van ons land verklaard moet worden is nog onduidelijk. Moslima's doen in discussies over islam en politiek op het internet niet onder voor mannen. Ook participeren zij in het lezingencircuit, waar bijvoorbeeld de in 2005 aangehouden Soumaya S. een bekende figuur was. Daarnaast houden zij zich bezig met het mobiliseren van *zusters* voor de 'zuivere' islam. Hierbij spelen informele islamitische huwelijken een rol: jonge vrouwen worden door een islamitisch huwelijk met een 'broeder' onderdeel van een lokaal netwerk.

Het lijkt slechts een kwestie van tijd dat deze vrouwen actief betrokken raken bij gewelddadige activiteiten. Een extra reden tot zorg is dat het gebruikelijk is dat zowel jonge mannen als vrouwen die de neo-takfir-ideologie aanhangen een religieus geïnspireerd testament opstellen. Hoewel dit niet altijd kan worden gezien als een voorbereiding op een zelfmoordaanslag, is met het opstellen van een dergelijk testament geestelijk wel een eerste belangrijke stap gezet.

3.7 De betekenis van het Hofstadnetwerk

Een directe dreiging voor Nederland gaat uit van lokale autonome netwerken die zich oriënteren op de neo-takfir-ideologie. Deze agressieve variant van de politieke islam kenmerkt zich door de legitimatie van geweld tegen 'ongelovigen' (kuffar) in het algemeen en in hun ogen afvallige moslims in het bijzonder. In ons land is het Hofstadnetwerk het bekendste voorbeeld van een dergelijk netwerk dat door deze ideologie wordt gedreven, maar het fenomeen is breder verspreid. Hierbij moet worden bedacht dat de structuur van lokale autonome netwerken zeer diffuus is. In de praktijk hebben vrijwel alle *neo-takfiri's* in ons land op enigerlei wijze banden met elkaar en zou in principe van één takfir-netwerk gesproken kunnen worden. Omdat de term Hofstad zo ingeburgerd is geraakt, wordt dit geheel vaak als het Hofstadnetwerk aangeduid. Dit beeld dient echter genuanceerd te worden.

De kern van het Hofstadnetwerk ontstond tussen 2002 en 2003. Vrijwel alle belangrijke personen die tot deze (vrienden)groep behoorden zijn na de moord op Theo van Gogh aangehouden. Hierna heeft zich in de loop van 2005 een netwerk gevormd dat als een vervolg van Hofstad kan worden beschouwd. Personen die behoorden tot de eerste groep, maar niet (meer) gedetineerd waren, speelden hierbij een centrale rol. Daarnaast sloten zich nieuwe leden aan die vrijwel allemaal uit de sociale omgeving van de oorspronkelijke leden kwamen (buurtgenoten of familieleden). Het nieuwe Hofstadnetwerk opereerde in de geest van Mohamed B. en de Syriër Abu Khaled. In het netwerk nam Samir A. - die reeds vanaf 2003 een zeer actieve rol vervulde - een voorname plaats in. In oktober 2005 werd hij samen met anderen gearresteerd vanwege mogelijke voorbereidingshandelingen voor aanslagen op politici en het AIVD-gebouw. Vanuit en rondom het Hofstadnetwerk hebben zich in de verschillende fasen verbindingen voorgedaan met andere netwerken en individuen. Voor een deel gaat het om personen die ideologische affiniteit hadden met het netwerk, maar ook waarschijnlijk om samenwerking van meer praktische aard.

Het profiel van het Hofstadnetwerk is van grote invloed geweest op zowel radicaliseringsprocessen als de vorming van lokale jihadistische netwerken in Nederland. Wat hierbij opvalt is de felheid van de ideologie en de doelwitkeuze van leden van het Hofstadnetwerk en hun volgelingen, namelijk Nederlandse politici en opiniemakers. Het beeld in Nederland wijkt daarmee af van omringende landen. De moord op Van Gogh was een gerichte daad tegen een specifieke persoon die door de dader - en diens geestverwanten - beschouwd werd als 'vijand van de islam'. De moord,

in feite een executie, verschilt hiermee van de aanslagen in Madrid en Londen, waar willekeurige burgers het slachtoffer werden. Dat dit geen incident was blijkt uit de stroom dreigementen op internet aan het adres van individuele personen met een bestuurlijke en politieke verantwoordelijkheid, zoals Geert Wilders en Ayaan Hirsi Ali, en specifieke overheidsorganisaties als de AIVD.

Het lijkt dat de persoonlijke strijd tegen concrete 'vijanden van de islam' een meer prominente rol speelt in Nederland dan in Madrid en Londen, waar het Westen als abstract symbool van onderdrukking werd bestreden. Het is moeilijk om een duidelijke oorzaak aan te wijzen voor deze wat afwijkende Nederlandse jihadvariant in Europa, met name voor wat betreft de individuele doelwitkeuze en de nadruk op de lokaal te voeren politieke strijd. Het ligt voor de hand dat het maatschappelijk klimaat in ons land, met de bedreigingscultuur na de moord op Pim Fortuyn en het soms heftige debat over de rol van de islam in Nederland, hierbij een factor is geweest.

Doorslaggevend was echter de specifieke dynamiek die zich binnen het Hofstadnetwerk zelf ontwikkelde en waarbij de daad van Mohammed B. en de politiek-religieuze rechtvaardiging ervan mede gezorgd heeft voor een fixatie op een aantal concrete 'vijanden van de islam' binnen het Nederlandse politieke en maatschappelijke bestel. Het lijkt een duidelijke illustratie van het gegeven dat de gewelddadige jihad zich lokaal op geheel eigen wijze kan openbaren en zelfs een zeer specifieke, haast persoonlijke invulling kan krijgen.

4 Virtualisering van de jihad

4.1 Internet als turbo van de jihadbeweging

De moderne informatie- en communicatietechnologieën (ICT) spelen een doorslaggevende rol bij de ontwikkeling van de dreiging die momenteel uitgaat van het islamistisch terrorisme. Het internet vormt als het ware de turbo van de wereldwijde beweging van de gewelddadige jihad en is een van de voornaamste aanjagers van de in het in vorige hoofdstuk beschreven *bottom-up* processen van radicalisering en jihadisering. De via internet verspreide radicale en extremistische boodschappen hebben zowel een inspirerende als mobiliserende werking op lokale jihadistische netwerken en individuen in Europa. Internet kan de vorming van gewone en virtuele netwerken bovendien stimuleren en versnellen. Tevens dient het als bron van informatie over terroristische methoden en middelen en fungeert het zo als een virtueel trainingskamp.

Internet is goedkoop, snel, gemakkelijk toegankelijk en heeft een nagenoeg wereldwijd bereik. Het kan dan ook beschouwd worden als het grootste podium waarop personen betrekkelijk anoniem hun mening kunnen geven en niet worden geremd in hun radicale uitingen door sociale controle of het gevaar van justitiële vervolging. Ook is het eenvoudig om op het internet gelijkgestemden te ontmoeten, waardoor het individu zich snel opgenomen voelt in een virtuele gemeenschap. Het feit dat de lokale jihadbeweging in Nederland vooral een zaak is van een jongere generatie is mede oorzaak van het snel toenemende belang van internet als communicatiemiddel binnen en tussen jihadistische netwerken en individuen.

Al Qa'ida en andere internationaal opererende radicale groepen en predikers hebben vroegtijdig de kracht en de mogelijkheden van het medium op zijn waarde geschat om vanuit een beperkte basis de wereldwijde ideologische strijd aan te gaan om de 'hearts and minds' van moslims. De Franse islamoloog Gilles Kepel merkt hierover op dat het internet is 'gekaapt door de meest extremistische groeperingen, die daardoor de staatscensuur op publicaties weten te omzeilen, waardoor de verbreiding van jihadistisch gedachtegoed, informatie en instructies exponentieel is versneld'.¹⁷

Vanwege het ontbreken van controle, enige vorm van eindredactie of bronkritisch vermogen raken op het web feiten en fictie gemakkelijk vermengd en vervaagt de

¹⁷ NRC Handelsblad, 05-08-2005.

scheidslijn tussen de echte en de virtuele werkelijkheid. Hierdoor wordt ruimte geboden aan de woekering van vage geruchten, onbetrouwbare of onjuiste berichtgeving, radicale ideeën en complottheorieën. Onderzoeken tonen aan dat de communicatie op het internet niet altijd de objectieve uitwisseling van ideeën en opvattingen tussen andersdenkenden bevordert, maar vaak het gevaar in zich draagt van ideologische gettovorming, waarbij gelijkgestemden slechts in contact komen met elkaar en blijven ronddraaien in hetzelfde kleine ideologische kringetje. Niet de vrije open discussie maar de (luide) bevestiging van de juistheid van de eigen opvattingen en het ongelijk van de ander bepaalt in veel nieuws- en discussiegroepen de belangrijkste toonzetting. Ook lijkt bij veel jongeren die inloggen op de radicale sites de behoefte aan aandacht en zelfbevestiging de belangrijkste motivatie om te participeren in de webdiscussies. 'Ik chat, dus ik besta', lijkt daarbij het motto. Sommigen creëren zo via internet een schijnwereld die volledig geënt is op de ideologie van de gewelddadige jihad.

Omdat het gaat om een relatief recent fenomeen, staat het onderzoek naar de invloed van het internet op de ontwikkeling van de jihadistische beweging en de rol die dit medium speelt bij individuele radicalisering en jihadisering nog enigszins in de kinderschoenen. Toch kunnen op basis van een aantal recente casus enkele voorlopige conclusies worden getrokken over verschillende aspecten van de zogenaamde *virtualisering* van de gewelddadige jihad. *Virtualisering* betekent dat de ideologische en organisatorische ontwikkeling van jihadistische netwerken en individuen zich steeds meer afspeelt op en met behulp van het internet. De grote dreiging schuilt er natuurlijk in dat de virtuele dreiging op een bepaald moment daadwerkelijk in een concrete fysieke aanslagdreiging wordt omgezet. De AIVD verwacht dat met name de trend van virtualisering voor een belangrijk deel de toekomstige jihadistische dreiging tegen Europa en Nederland gaat bepalen. Zoals bij de netwerkontwikkeling in zijn geheel kunnen we ook hier zowel een *top-down* als een *bottom-up* aspect onderscheiden.

4.2 Al Qa'ida als virtuele database (top-down)

De afnemende operationele slagkracht van core Al Qa'ida (zie hoofdstuk twee) houdt gelijke tred met het toenemende virtuele karakter van dit netwerk. Bin Laden is nauwelijks meer aanwezig in de media en leeft vooral voort in oude teksten en audio-opnames. Al-Zawahiri verschijnt nog wel regelmatig in videoboodschappen om recente aanslagen te claimen, dreigementen te uiten en strategische doelen te verwoorden. In hoeverre de claims terecht zijn en de dreigementen ten uitvoer kunnen worden

gebracht, is echter de vraag. Zijn optredens lijken slechts bedoeld als propagandastrategie ter inspiratie en mobilisatie van radicale moslims wereldwijd en ter stimulering van angst en paniek in westerse landen. De boodschappen van al-Zarqawi lijken eenzelfde motivering te hebben, maar zijn meer toegespitst op de strijd in en rondom Irak en de in zijn ogen interne islamitische vijanden, de shi'ieten en de Koerden.

De letterlijke betekenis van het woord Al Qa'ida is 'De Basis'. Vóór 2001 werd hiermee vooral bedoeld op het organisatorische en strategische coördinatiepunt tussen verschillende terroristische netwerken. Ook Al Qa'ida is echter aan *virtualisering* onderhevig. De Basis is grotendeels getransformeerd tot een virtuele database, waarin elk internationaal of lokaal opererend jihadistisch netwerk of individu kan vissen naar een passende ideologische strategie of kennis over tactische strijdmethodieken en -middelen. In plaats van materiële, financiële en personele ondersteuning vormen de teksten van Al Qa'ida-ideologen als Abdullah Azzam, Bin Laden en al-Zawahiri een inspiratiebron voor jihadisten wereldwijd. Ze vormen, tezamen met andere jihadistische predikers uit heden en verleden wier geschriften op het internet zijn te vinden, de jihadistische schriftgeleerden die aan potentiële rekruten wereldwijd hun gewelddadige interpretatie van de koran trachten op te leggen. Zij zien zichzelf als revolutionaire voorhoede binnen de islam die moslims rijp moet maken voor de ultieme strijd met het dominante Westen.

Op lokaal niveau wordt veelvuldig uit de verschillende radicale en extremistische geschriften geleend en op die manier wordt een eigen ideologisch brouwsel samengesteld, aangepast aan lokale omstandigheden. Het betreft een explosief mengsel van radicaal salafisme en takfir-ideologie, aangevuld met westerse revolutionaire concepten uit de beweging van het politiek gewelddadig activisme, die vaak letterlijk uit internetteksten worden geknipt en aaneen worden geplakt tot een persoonlijke ideologie van de wraak tegen de politieke, economische en culturele hegemonie van het Westen over een verdeelde islamitische wereld.

4.3 De virtuele umma (bottom-up)

In de moderne westerse wereld vormen ontwikkelingen als globalisering en individualisering een voortdurende bedreiging voor de maatschappelijke en culturele cohesie. De grote individuele vrijheid en de snelle toestroom van immigranten in de afgelopen jaren hebben de Nederlandse samenleving in korte tijd ingrijpend veranderd

en bestaande tradities en autoriteiten onder druk gezet. Individuen en gemeenschappen lijken in hun behoefte aan houvast daarom steeds meer op zoek te gaan naar hun eigen identiteit. Met name jongeren zijn vaak intensief bezig met die zoektocht en vinden steun bij leeftijdgenoten en lokale groepen en subculturen die een gezamenlijke culturele, politieke of religieuze belangstelling delen.

Het internet speelt bij dit zoekproces, zeker onder jongeren, een grote rol. Het medium slaagt er niet alleen in lokale en internationale groepen en individuen met elkaar te verbinden, maar de beeldcultuur op het net - denk bijvoorbeeld aan jihadvideo's - heeft ook een grote emotionele impact. Een individuele websurfer in Nederland kan direct de emoties van lijdende en strijdende moslims over de gehele wereld meebelevan, zodat een emotionele band en een mate van identificatie ontstaat met slachtoffers en moedjahedien aan de andere kant van de wereld. Die emoties kunnen dermate sterk worden gevoed dat op een bepaald moment een drang tot actief handelen wordt gevoeld om de gepercipieerde onrechtvaardigheid ongedaan te maken. Daarnaast komt de Nederlandse surfer via het internet wereldwijd in contact met gelijkgestemden die bereid zijn om samen met hem diezelfde strijd voor rechtvaardigheid te strijden en met radicale ideologieën die niet alleen een rechtvaardiging voor de strijd, maar ook een duidelijke oplossing voor het probleem aanreiken. Dit laatste gebeurt vaak in de vorm van een alomvattende verklaring van de oorzaken en een identificatie van te bestrijden vijanden.¹⁸

Op het internet ontstaat een *virtuele umma* die vooral wordt gedomineerd door radicale en extremistische islamistische stromingen en predikers. Die radicale umma vormt een baken, waaromheen zich wereldwijd radicaliserende moslims verzamelen en waar zij voeding kunnen vinden voor hun mobilisering tot de gewelddadige jihad. Groepsvorming geschiedt door het samen bediscussiëren en uitwerken van een abstracte religieus-politieke ideologie en de praktische toepassing daarvan in het eigen leven en in de dagelijkse strijd voor de in hun ogen 'zuivere islam'.

Er is echter geen sprake van een politiek-maatschappelijk programma dat in de praktijk wordt getoetst en moet worden aangepast aan concrete maatschappelijke omstandigheden. De zuivere virtuele wereld treedt in de plaats van de concrete werkelijkheid, waardoor individuen los komen te staan van de hun omringende samenleving en zich daar zelfs tegen keren, eerst ideologisch en mogelijk op termijn activistisch-gewelddadig. Op deze wijze wordt de maatschappelijke cohesie aangetast en kunnen geradicaliseerde personen eenvoudiger de sprong maken naar het gebruik van geweld.

¹⁸ Dit zoekproces op het internet en de rol die het speelt bij het radicaliseringsproces staat onder meer uitgebreid beschreven in de autobiografische schetsen van Hofstadlid Samir A., die onder de titel 'Deurwaarders' door de Nationale Recherche werden aangetroffen op diens huiscomputer.

Een ander belangrijk kenmerk van de radicale islam dat wordt gestimuleerd door de abstracte virtuele wereld van het internet is de verwaarlozing van de historisch-culturele context. Gebeurtenissen en gewoonten uit de tijd van de profeet Mohammed worden zonder enig historisch besef getransponeerd naar de wereld van vandaag.¹⁹ Dit sluit tevens aan bij het aspect van deculturalisatie, het verstrikt raken tussen twee culturen als gevolg van vervreemding van de traditionele cultuur van de (groot)ouders en het geen aansluiting kunnen vinden bij de cultuur in het geboorteland. Met name het aspect van deculturalisatie is volgens deskundigen kenmerkend voor groepen islamitische jongeren in Europa en staat mede aan de basis van de problemen met hun identiteit en het vatbaar zijn voor radicaliseringsprocessen.²⁰

Aangezien binnen de virtuele umma weinig of geen belang wordt gehecht aan de cultuur-historische en maatschappelijke context, bevordert dit de gezamenlijke gewelddadige strijd voor de islam over etnische scheidslijnen heen. Dit vormt een verklaring voor de toenemende multi-etniciteit binnen nationale en internationale jihadistische netwerken en het gemak waarmee binnen de beweging van de wereldwijde gewelddadige jihad onderlinge samenwerkingsverbanden worden aangegaan.

4.4 Internet als instrument van netwerkvorming

Samen met de mobiele telefoon is het internet in een netwerksamenleving de meest geschikte vorm van communicatie, die zich leent voor een snelle onderlinge uitwisseling van informatie en ideeën, zowel van bovenaf als van onderaf. De informatie-uitwisseling kan zowel openlijk als anoniem en afgeschermd geschieden, vindt plaats tussen twee individuen of een veelvoud daarvan en kent een geringe mate van hiërarchie en autoriteit. Het internet leent zich uitstekend voor een snelle mobilisering en activering van personen, zoals in het recente verleden is gebleken uit de rol die het medium speelde bij de opkomst van de beweging van antiglobalisten en de communicatie tussen allerlei rechts-extremistische splintergroepjes in Europa.

4.4.1 Radicalisering en rekrutering

Ook bij de ontwikkeling van lokale jihadistische netwerken in ons land is de rol van het internet van groot belang. In eerste instantie is het een belangrijke factor bij de

¹⁹ Zie de uitspraken van Jason W. tijdens het Hofstadproces die de praktijk van onthoofdingen uit de tijd van de profeet Mohammed als argument gebruikt voor het toepassen van deze straffen in de huidige tijd.

²⁰ Ook Olivier Roy wijst in zijn boeken over de radicale islam op het aspect van deculturalisatie.

groeïende radicalisering onder islamitische jongeren. Vooral vanaf 2003 vinden intensieve discussies plaats over de radicale islam en de (gewelddadige) jihad tussen jongeren onderling. Het net wordt door radicaliserende jongeren gebruikt als kennisbron voor de ideologische rechtvaardiging van de strijd tegen het Westen in het algemeen en het gebruik van geweld tegen concrete ‘vijanden van de islam’ in het bijzonder. Bestaande netwerken groeien voortdurend van onderaf aan en nieuwe groepjes komen op, vooral omdat de ideeën leer zich via cyberspace razendsnel verspreidt. Ook de deelname van vrouwen in lokale extremistische bewegingen lijkt te zijn bevorderd door het gemak waarmee moslima’s zich op het net konden mengen in discussies die zich aanvankelijk afspeelden onder mannen. De toegankelijkheid en het ontbreken van hiërarchie maken het ook gemakkelijker voor nieuwe toetreders om via het internet in korte tijd krediet en een bepaalde status op te bouwen binnen de radicale wereld, zelfs op jonge leeftijd en zonder een achtergrond van jarenlange studie.²¹

Bij radicalisering en rekrutering op het internet treedt vaak binnen korte tijd een verandering op in de wijze van communiceren, al naar gelang de mate van radicalisering. Aanvankelijk verloopt de communicatie geheel open, vervolgens meer vertrouwelijk in beperkte kring en in de laatste fase is duidelijk sprake van conspiratief gedrag. In eerste instantie vindt een *posting* plaats op een website of een nieuwsgroep, waarbij wordt verwezen naar een bepaalde site, waarop via een chatprogramma met een grotere groep medestanders of op individuele basis kan worden gediscussieerd over (geloofs)zaken. Vervolgens wordt aan sommigen voorgesteld om in een één-op-één chatsessie verder op zaken in te gaan. In zo’n bilaterale sessie wordt vaak duidelijk toegewerkt naar rekrutering. Bepaalde charismatische of ideologisch meer geschoolde jongeren krijgen door medestanders kandidaten toegespeeld die mogelijk vatbaar zijn voor zo’n rekrutering via het internet. Deze zelfbenoemde ideologen en rekruteurs, onderhouden vaak bilaterale internetcontacten met een aanzienlijke groep potentiële rekruten.

Leden van lokale netwerken maken steeds professioneler gebruik van het internet. Steeds vaker hanteren zij codewoorden en encryptie, waarmee de onderlinge communicatie wordt versleuteld. Terwijl op radicaliseringssites vaak open wordt gediscussieerd, nemen leden van jihadistische netwerken vaker hun toevlucht tot afgeschermd communicatie. Ook bij het in stand houden van decentrale transnationale netwerken speelt het internet een grote rol. Na arrestaties in Pakistan en

²¹ Op het internet zijn verschillende voorbeelden te vinden van jonge Nederlandse moslims zonder enige scholing in religieuze kennis, die zichzelf tot emir verklaren of van anderen deze autoriteit krijgen opgelegd. Dit gebeurt vaak slechts op basis van hun vaardigheid in de discussie en het gemak waarmee zij historische citaten aandragen over geloofskwesties en de gewelddadige jihad, die zij zelf kort daarvoor van het internet hebben geplukt.

het Verenigd Koninkrijk in de zomer van 2004 bleek bijvoorbeeld dat kern Al Qa'ida er met hulp van computerdeskundigen lange tijd in slaagde om contacten te onderhouden met individuen in het Westen. Op die wijze trachtte men de beperkte operationele slagkracht toch nog aan te wenden voor activiteiten in het Westen.

4.4.2 Virtuele netwerken en platforms

Met behulp van het internet kunnen individuen en lokale groepen gemakkelijk in contact komen met ideologische medestanders over de hele wereld. Er ontstaan op die manier naast de bestaande netwerken in de fysieke wereld ook allerlei zogenaamde *virtuele netwerken*, waarin individuen betrekkelijk anoniem kunnen participeren. Aangezien het netwerk slechts bestaat in de virtuele wereld en er in de reële wereld geen enkel contact hoeft te bestaan tussen de verschillende participanten, zijn dergelijke netwerken moeilijk te onderkennen en de personen die erin participeren onder een soms snel wisselende virtuele *nickname* niet eenvoudig te identificeren voor politie en inlichtingen- en veiligheidsdiensten.

Leden van fysieke en virtuele netwerken kunnen elkaar ontmoeten op gesloten internetsites die tijdelijk of permanent fungeren als een wereldwijd *virtueel platform*. Op deze manier kunnen individuen uit lokale netwerken snel wereldwijd contacten leggen om bijvoorbeeld logistieke ondersteuning of strijdmiddelen te organiseren bij de voorbereiding van aanslagen. De virtualisering van de jihad biedt op deze manier enorme mogelijkheden voor internationale samenwerking tussen netwerken en individuen en verhoogt zo de slagkracht van de jihadistische beweging. De wisselwerking tussen lokale en internationale elementen, tussen *bottom-up en top-down* processen, wordt hierdoor intensiever, waardoor de dynamiek verder toeneemt. De omvang van het web en de eenvoudige beschikbaarheid van encryptietechnieken maken het moeilijk om dit soort initiatieven tijdig op het spoor te komen.

Ter nuancering dient hier te worden opgemerkt dat het onderlinge wantrouwen en het grote veiligheidsbewustzijn onder jihadististen ook een rem kan zijn op snelle virtuele netwerkvorming. Pas indien er daadwerkelijk onderling vertrouwen bestaat, kunnen er via het internet daadwerkelijk gezamenlijke activiteiten worden ontplooid. Dit betekent dus dat men elkaar reeds kent uit de fysieke wereld of kan verwijzen naar gemeenschappelijke kennissen, clan- of familieleden. Vaak vinden gedetailleerde ideologische discussies plaats om elkaar de maat te nemen, of wordt streng geselecteerd bij het toelaten van deelnemers tot bepaalde gesloten (delen van) websites die meestal slechts via bepaalde (soms snel wisselende) wachtwoorden te benaderen zijn.

4.4.3 Zelfontbranders

Naast de hier uitgebreid beschreven jihadistische netwerken spelen ook individuele jihadisten een rol in de islamistisch-terroristische beweging. In het recente verleden zijn voorbeelden te vinden van individueel opererende terroristen, die echter vrijwel altijd in rechtstreeks verband kunnen worden gebracht met extremistische netwerken.²² Sommigen kunnen echter ook los van bestaande netwerken radicaliseren en zelfstandig overgaan tot het gebruik van geweld. In dergelijke gevallen spreken we van zogenaamde *zelfontbranders*. Bij de ontwikkeling van deze zelfontbranders spelen virtuele netwerken vaak een doorslaggevende rol. Het proces van radicalisering en rekrutering blijkt zich namelijk niet in volledige afzondering te hebben afgespeeld, maar is beïnvloed door een virtueel netwerk van radicale medestanders. Ook via internet worden sociale processen in werking gezet die ook in reële netwerken spelen, zoals peer pressure en het aankweken van een sterk groepsgevoel.

In Nederland werd eind september 2004 de 18-jarige scholier Yahya K. uit Sas van Gent aangehouden, die bedreigingen had geuit op het internet tegen onder meer het Kamerlid Hirsi Ali en de AIVD. Tijdens zijn arrestatie bleek hij in het bezit van zelfgemaakte explosieven die hij met kennis afkomstig van het internet in elkaar had gezet. Ook het proces van radicalisering en rekrutering had hij geheel doorlopen vanachter zijn beeldscherm in de virtuele wereld.

Met de groeiende voedingsbodem voor radicalisering onder jongeren, gekoppeld aan de toenemende rol van internet en het schijnbare gemak waarmee via dit medium kennis van zelfgemaakte explosieven kan worden verkregen, groeit het risico dat meer zelfontbranders gaan opduiken. Geradicaliseerde individuen met voldoende technische kennis moeten in staat worden geacht om hetzij zelfstandig, hetzij met behulp van een virtueel netwerk, terroristische acties voor te bereiden en uit te voeren.

4.5 Virtuele trainingskampen

Zoals het bovenstaande voorbeeld aangeeft, wordt internet niet alleen gebruikt als ideologische inspiratiebron en katalysator van netwerkvorming, maar fungeert het tevens als kennisbron over jihadistische strijdmethoden en te gebruiken geweldsmiddelen. Al vanaf het ontstaan van Al Qa'ida zijn er op het internet handboeken verschenen van de hand van jihadveteranen en in trainingskampen actieve instructeurs, bedoeld om trainings- en strijdmethoden wereldwijd te verspreiden onder

²² Voorbeelden hiervan zijn de shoe bomber Richard Reid, die in december 2001 trachtte om met explosieven in zijn schoen een Boeing van American Airlines op te blazen, en Nizar Ben Mohammed Naouar, die op 11 april 2002 met een bomauto een aanslag pleegde op een synagoge in Djerba, Tunesië, waarbij 16 mensen omkwamen.

jihadisten. In deze handboeken wordt veel aandacht besteed aan onder meer het vervaardigen van geïmproviseerde explosieven, het organiseren en faciliteren van reisbewegingen, en het onopvallend voorbereiden van aanslagen in het buitenland. Hiertoe werden professionele methodieken beschreven die vaak werden overgenomen uit militaire handboeken of uit instructieboeken voor inlichtingenofficieren.

Vooraf met het verdwijnen van de trainingskampen in Afghanistan en Pakistan en met de opkomst van lokale, niet-geschoolde rekruten in westerse landen werd de behoefte aan deze kennis en het belang van dergelijke handboeken op het internet groter. Uit AIVD-onderzoek werd duidelijk dat ook in Nederland aanwezige jihadisten op het internet actief op zoek gingen naar deze operationele kennis. In een aantal gevallen werden bij huiszoekingen en arrestaties zelfgemaakte explosieven aangetroffen waarvan de fabricage waarschijnlijk (deels) was gebaseerd op kennis verkregen via het internet. Op het internet circuleren video's waarin het vervaardigen van gewelddadigheden, zoals bomgordels en explosieven, wordt gedemonstreerd. Dit en ander instructiemateriaal wordt digitaal aangeboden, waardoor haast gesproken kan worden van een *virtueel trainingskamp*.

5 De actuele jihadistische dreiging in Nederland

5.1 De onvoorspelbaarheid van de dreiging

Sinds de aanslagen op het openbaar vervoer in Madrid en Londen moeten de Europese landen leven met een voortdurende dreiging van aanslagen op burgers vanuit jihadistische hoek. De kans dat in de komende jaren een dergelijke aanslag, of een poging daartoe, ook in Nederland zal plaatsvinden, is zeker aanwezig. De AIVD heeft de afgelopen jaren verscheidene malen aanwijzingen ontvangen, zowel vanuit eigen onderzoeken als van nationale en internationale partners, dat er concrete plannen bestonden voor een aanslag in of vanuit ons land.²³ Een groot aantal aan terrorisme te relateren personen is inmiddels bekend bij opsporingsinstanties en veiligheidsdiensten en wordt waar mogelijk aangepakt. Toch blijft het risico bestaan dat onbekende, niet eerder in beeld gekomen individuen en netwerken plotseling tot gewelddadige acties overgaan. Vooral nieuwe rekruten vormen een veiligheidsrisico omdat ze simpelweg niet zijn opgevangen, of niet kunnen worden aangepakt, aangezien ze (nog) geen strafbare feiten hebben gepleegd.

Een aanslag op een gemakkelijk toegankelijk, moeilijk te beveiligen doelwit (soft target) is moeilijk te voorkomen. Zeker indien zich voldoende gemotiveerde jihadistische scharen rondom een inspirerend leiderstype dat als een *primus inter pares* een deel van het (losse) netwerk weet om te smeden tot een terroristische aanvalsceel. Voorbeeld van een dergelijk soft target is het openbaarvervoerssysteem in een grote stad. De aanslagen in Madrid en Londen bewijzen dat met relatief eenvoudige middelen en methodieken - simultane (zelfmoord)aanslagen met (zelfgemaakte) explosieven - een groot aantal slachtoffers kan worden gemaakt. Gepleegde (en gelukte) aanslagen blijken in de praktijk andere geradicaliseerde personen te stimuleren om tot geweld over te gaan. De tweede aanslag in Londen in juli 2005 was naar alle waarschijnlijkheid een voorbeeld van dergelijk imitatiegedrag.

Kortom, de omvang en diversiteit van de jihadistische dreiging zorgen voor een hoge mate van onvoorspelbaarheid en bemoeilijken accurate dreigingsinschattingen en het voorkomen van aanslagen.

5.2 Geïdentificeerde en niet-geïdentificeerde dreigingen

De activiteiten van de AIVD zijn er in eerste instantie op gericht om (nog) niet gekende dreigingen tegen staat en samenleving te ontdekken en te duiden. Dit gebeurt door onderzoek te doen naar zowel politieke en maatschappelijke processen in eigen land en in het buitenland die de dreiging bepalen (fenomeenonderzoek), als concrete organisaties en personen die de dreiging vorm geven (operationeel onderzoek). Beide soorten onderzoek vinden in nauwe samenhang met elkaar plaats. De AIVD tracht op deze wijze de potentiële en concrete dreigingen in een zo vroeg mogelijk stadium van ontwikkeling te ontwaren, te analyseren en waar mogelijk te voorkomen.

De hier belichte trends weerspiegelen de opvattingen van de AIVD over het fenomeen van het jihadisme. Daarbij geldt dat inlichtingen- en veiligheidsdiensten in het kader van hun lopende operationele onderzoeken altijd te maken hebben met een geïdentificeerd deel van de dreiging, de zogenaamde *gekende* netwerken en individuen, en met een *niet-geïdentificeerd, ongekend* deel. Voor de dreigingsanalyses en het bepalen van het dreigingsniveau zijn beide onderdelen van belang.

In de nota radicalisme en radicaalsering van de minister van Justitie (Tweede Kamer, 2004 - 2005, 29 754, nr. 26, pag. 28 - 29) is reeds aangegeven dat de harde kern van de radicale islam relatief klein is en uit niet meer dan enkele honderden personen bestaat. Zij zijn bedreigend omdat ze in staat geacht worden activiteiten te ontplooiën die de samenleving kunnen ontwrichten. Het gaat daarbij niet alleen om het plegen van, het dreigen met op het oproepen tot geweld, maar ook om het radicaliseren van anderen. De AIVD houdt er rekening mee dat deze personen bereid zijn om gewelddadige activiteiten te (helpen) ontplooiën. De meeste van deze extremisten maken deel uit van bij de politie en/of AIVD bekende netwerken.

Op het ogenblik telt Nederland tussen de tien en twintig losse structuren die als jihadistische netwerken kunnen worden beschouwd. Een netwerk kan bestaan uit een vaste kern van één of twee personen met daaromheen een beperkt aantal actieve ondersteuners, maar kan ook tientallen personen omvatten rond een in samenstelling wisselende kerngroep. De in Nederland actieve jihadistische netwerken zijn voor het grootste deel lokale autonome netwerken als (en naar het voorbeeld van) Hofstad. Daarnaast is er een aanzienlijke groep van lokaal ingebedde internationaal georiënteerde netwerken die in enige mate worden aangestuurd vanuit het buitenland, of waarin in ons land aanwezige buitenlandse rekruteurs een sleutelrol vervullen. Het aandeel van

transnationale netwerken in Nederland is beperkt. Er bevinden zich enkele elementen in ons land die deel uitmaken van Europese of wereldwijde ondergrondse netwerkstructuren van Noord-Afrikaanse, Koerdische, Pakistaanse en Bosnische signatuur. Een deel van de dreiging is zoals reeds gezegd niet-geïdentificeerd. Het betreft hier ongekende netwerken of delen van netwerken en nog niet geïdentificeerde individuen. Het ongekend zijn vloeit onder meer voort uit het feit dat jihadistische netwerken geen stabiele, maar fluïde eenheden vormen. Zij zijn steeds in ontwikkeling en passen zich aan aan veranderende omstandigheden. Het oppakken van individuele jihadisten en ontmantelen van netwerken kan het dreigingsniveau tijdelijk doen dalen. De praktijk wijst echter uit dat arrestaties een nieuwe aanwas van rekruten niet kunnen voorkomen en soms zelfs stimuleren. Ook vormen zich nieuwe netwerken, zowel lokaal als internationaal. De in het vorige hoofdstuk genoemde trend van virtualisering draagt er vooral toe bij dat er zeer snelle netwerkvorming kan optreden, waardoor dit ongekende deel van de dreiging toeneemt.

Bij de vorming van nieuwe netwerken en de aanwas van bestaande structuren spelen zoals gezegd rekrutering en radicalisering een belangrijke rol. Het voorkomen daarvan is een centraal doel in de terrorismebestrijding. Met name de snel groeiende radicalisering onder jongeren vormt momenteel het grootste probleem. Niet zozeer de radicalisering zelf zorgt voor de terrorismedreiging, maar meer de overstap naar geweldsbereidheid, die we hebben geduid als *jihadisering*. Aanleiding en tijdstip voor die overstap zijn lang niet altijd tijdig waar te nemen. Hierdoor kunnen individuen en groepjes plotseling - bijvoorbeeld onder invloed van het internet - tot geweld overgaan zonder een zichtbaar rekruteringsproces. Ook kunnen jihadisten uit het buitenland onverwacht in Nederland actief worden.

De beschreven trends gelden voor een groot aantal West-Europese landen, al kan de situatie per land verschillen vanwege de aanwezigheid van bepaalde netwerken die voor een specifieke dreiging zorgen. In een aantal landen van Midden- en Oost-Europa is de dreiging minder alarmerend, omdat in die landen omvangrijke islamitische migrantengemeenschappen ontbreken die vatbaar kunnen zijn voor radicaliseringstendenzen. Met uitzondering van de Balkan bevinden zich in deze regio's relatief weinig jihad-veteranen of radicale ideologen en moskeeën. Europese inlichtingen- en veiligheidsdiensten werken intensief samen om de dreigingen van islamistisch terrorisme zo scherp en tijdig mogelijk in beeld te krijgen. Er bestaat tussen deze diensten onderling een grote mate van overeenstemming over de actuele trends in de ontwikkeling van het jihadisme in Europa en de islamitische wereld.

5.3 Trends die de huidige jihadistische dreiging in Nederland bepalen

De huidige jihadistische dreiging in Nederland en de ontwikkeling daarin voor de komende jaren worden dus bepaald door de in dit rapport beschreven vier trendmatige ontwikkelingen in het islamistisch terrorisme in Europa. In het algemeen kan worden gesteld dat de dynamiek binnen de componenten die de dreiging bepalen groot is. De fluiditeit van de jihadistische netwerken, de intensieve wisselwerking tussen lokale en internationale actoren, evenals de omvang en intensiteit van lokale radicaliseringsprocessen zorgen ervoor dat ook in ons land acute geweldsdreigingen zich binnen vrij korte tijd kunnen ontwikkelen. Hieronder worden per trend de belangrijkste bevindingen samengevat.

Van exogene dreiging naar terrorisme van eigen bodem

In de periode rondom de aanslagen van 11 september 2001 in de VS was de dreiging van het islamistisch terrorisme voor Europa vooral afkomstig uit het buitenland. Zij kwam vooral via migratie van jihad-veteranen richting het Westen. Sindsdien is de groei en het wezen van de dreiging vooral gevoed door lokale ontwikkelingen en initiatieven. In West-Europa (en Nederland) groeit het aantal geradicaliseerde, potentieel gewelddadige moslims van eigen bodem. De drijfveren voor deze beweging zijn deels te verklaren uit groeiende onvrede onder islamitische bevolkingsgroepen over de positie van de islam en moslims in Europa en de behoefte, vooral onder jonge moslims, aan religieuze zingeving, een eigen identiteit, en een moderne en activistische (politieke) ideologie. In veel Europese landen vertoont dit proces een eigen nationale dynamiek, waarbij lokale factoren en ook het nationale beleid ten aanzien van het Midden-Oosten meespelen. Ook de aanwezigheid van radicale ideologen en salafistische moskeeën is van belang. Ondersteund door internet en andere moderne informatie- en communicatietechnieken is het zaad van het gewelddadig jihadisme gezaaid in Europa.

Decentralisatie en lokale inbedding van de internationale jihad

In Europa, en ook Nederland, zijn elementen uit transnationale (veteranen)netwerken actief. De nadruk van hun activiteiten ligt momenteel op jihadgang richting Irak, maar hun ambitie omvat ook het ondersteuning bieden aan en voorbereiden van aanslagen in het Westen. Hun interne coördinatie en slagkracht lijken te zijn afgenomen. De fragmentatie van deze netwerken heeft in elk geval tijdelijk geleid tot een verminderde dreiging van internationaal aangestuurde aanslagen in Europa. Mede door de aanhoudende strijd in Irak lijkt er weer nieuw elan te zijn ontstaan binnen

transnationale netwerken en nemen ook rekruteringsactiviteiten weer toe. Ook groeit het risico dat door migratie van veteranen naar Europa de dreiging hier hoger wordt. De internationale jihad-beweging lijkt in ons land minder prominent aanwezig te zijn dan in andere Europese landen. Transnationale netwerken (of individuele leden daarvan) zijn relatief gering in aantal en vanuit Nederlandse netwerken reizen minder jongeren naar Irak dan vanuit ons omringende landen.

Radicalisering en jihadisering van onderaf

Het dreigingsbeeld in Nederland wordt sterk gekleurd door lokale netwerken, bestaande uit jihadisten van eigen kweek en individuele geradicaliseerde moslims die niet of nauwelijks relaties onderhouden met internationale terroristische groeperingen. Jonge islamitische Nederlanders, kinderen of kleinkinderen van migranten uit islamitische landen, zijn in toenemende mate ontvankelijk voor radicalisering en *jihadisering*. Deze ontvankelijkheid kan worden verklaard door een mengsel van religieuze, politiek-maatschappelijke, culturele en sociaal-psychologische factoren. De belangrijkste elementen zijn een fixatie op de puriteinse islam, woede en frustratie over de positie van moslims in het Westen en de islamitische wereld zelf, en de identiteitsproblematiek onder jonge moslims die in Europa zijn geboren of getogen.

Virtualisering van de internationale jihad

Wereldwijd blijkt het internet van groot en toenemend belang bij radicalisering en rekrutering voor de jihad en de ideologische en organisatorische ontwikkeling van netwerken. Jonge jihadisten gebruiken het internet, zo blijkt, om er te hooi en te gras jihadistische ideeën op te doen en die aan te wenden voor de creatie van een persoonlijke politieke islam. Vooral extremistische elementen uit het salafisme en de takfir-ideologie worden aangepast voor lokaal gebruik, vaak ter rechtvaardiging van gebruik van geweld tegen zelfverkleerde *vijanden van de islam*. Ook bevordert het internet de wisselwerking tussen lokale en internationale jihadistische netwerken en individuen. Doordat steeds meer netwerkactiviteiten zich afspelen in de virtuele wereld vereist het extra inzet en tactische aanpassing van politie en veiligheidsdiensten om de dreiging (tijdig) te onderkennen en te onderzoeken.

5.4 Het jihadisme in Nederland in de komende jaren

Het islamistisch terrorisme zal de veiligheidsagenda van de nationale en internationale politiek in de komende jaren blijven bepalen. Het complex van oorzaken en percepties dat ten grondslag ligt aan deze dreiging kan onmogelijk binnen korte tijd worden

weggenomen. De vraag is hoe de dreiging zich precies zal ontwikkelen, gezien de vele variabelen die hierbij een rol spelen. Onvoorziene gebeurtenissen kunnen fungeren als *trigger event* en op die manier zorgen voor een spronggewijze escalatie van het probleem - denk aan de aanslagen van 11 september, de moord op Van Gogh en de cartoonaffaire in Denemarken. Er spelen echter ook allerlei sociaal-culturele, psychologische en maatschappelijke processen een rol die handvatten bieden voor (bij)sturing van overheidswege. Een groeiende weerstand binnen islamitische groepen in ons land tegen het extremistische gedachtegoed is met name wenselijk en van belang om de processen van radicalisering onder moslimjongeren te keren.

Hieronder worden zowel voor de internationale als de nationale context kort enkele mogelijke ontwikkelingen in de jihadistische dreiging geschetst. Daarbij wordt tevens getracht de eventuele risicofactoren voor de toekomst te benoemen.

Internationale context

De internationale context blijft van groot belang voor de ontwikkeling van het jihadisme in Nederland. De voortdurende strijd in Irak en het bestaan van gebieden waar sprake is van falend of ontbrekend staatsgezag in Afrika en Azië vormen een vruchtbare voedingsbodem voor rekruteringsactiviteiten van bestaande terroristische netwerken, of voor de opkomst van nieuwe lokale of internationale netwerken. Een pregnant en recent voorbeeld is het conflict in Irak, waardoor de condities werden gecreëerd waaronder Abu Musab al-Zarqawi een nieuw lokaal jihadistisch netwerk heeft kunnen opzetten dat ook strijders uit omliggende landen en zelfs Europa aantrekt. Daarnaast bieden de strijd in Tsjetsjenië en het Palestijns-Israëlijs conflict voortdurend voeding voor jihadistische propaganda die wereldwijd van invloed is op de ontwikkeling van het islamistisch terrorisme.

De meeste conflicten die thans het jihadisme beïnvloeden zullen ook op de middellange termijn blijven bestaan. Dit betekent dat internationaal de voedingsbodem voor het jihadisme geruime tijd aanwezig zal zijn. Dit kan verschillende consequenties hebben voor internationaal opererende netwerken en voor Europa. Het is aannemelijk dat, zoals in Irak is gebeurd, regionaal nieuwe netwerken ontstaan of oude netwerken weer aan kracht winnen. De bomaanslagen in Amman illustreren een streven van al-Zarqawi om de jihadistische strijd in Irak uit te breiden tot de gehele regio. Dit streven lijkt zich vooralsnog te concentreren op het exporteren van de strijd richting enkele landen in het Midden-Oosten: Syrië, Libanon, Jordanië en mogelijk de Israëlisch-

Palestijnse gebieden. Dat deze netwerken weer aaneengesmeed kunnen worden op de wijze waarop Bin Laden dit in de jaren negentig heeft gedaan, is echter niet erg waarschijnlijk, mede gezien de resultaten van de internationale terrorismebestrijding.

Voor Europa betekent de aanhoudende strijd in de islamitische wereld dat onder moslims de beeldvorming over de vermeende vijandigheid van het Westen jegens de islam gevoed blijft worden. Het is niet te verwachten dat de stroom jihadistische propaganda vanuit de islamitische wereld, waarmee processen van radicalisering en jihadisering onder Europese moslims worden aangewakkerd, op korte termijn afneemt. De cartoonaffaire in Denemarken leert dat lokale netwerken en individuen in Europa de internationale publieke opinie gemakkelijk kunnen mobiliseren voor hun lokale doelstellingen, waardoor het dreigingsbeeld binnen korte tijd aanmerkelijk kan veranderen.

Tevens kunnen de aanhoudende conflicten in Azië en (Noord-)Afrika zorgen voor een nieuwe aanwas van (bestaande) netwerken in Europa als gevolg van legale en illegale migratie van extremisten. De meer restrictieve migratiewetgeving en strengere grenscontroles wereldwijd en in Europa, alsook de intensieve internationale samenwerking op terrorismegebied, maken het tegenwoordig echter moeilijker voor veteranen om naar Europa te reizen en zich aan te sluiten bij jihadistische structuren. Het risico blijft niettemin aanwezig dat individuele jihadisten met strijdervaring of kleine operationele cellen naar Europa reizen om aanslagen voor te bereiden of uit te voeren. Ook andere kwetsbare regio's, zoals de Hoorn van Afrika, komen in beeld als mogelijke bron van naar Europa migrerende jihadisten.

Nederland, als onderdeel van westerse en Europese bondgenootschappen, neemt wat dit betreft geen aparte positie in. Het internationale profiel van ons land onder de moslimbevolking in het algemeen en het radicaal-jihadistische smaldeel in het bijzonder wordt mede gevormd door deze bondgenootschappelijke positie, zoals die naar voren komt in de betrokkenheid bij militaire operaties in islamitische landen en het standpunt in het Palestijns-Israëliësch conflict.

Mogelijk dat onder invloed van de internationale context meer wisselwerking gaat ontstaan tussen lokale autonome netwerken in ons land en internationale jihadistische elementen. Het initiatief hiertoe kan zowel afkomstig zijn van leden van transnationale netwerken die trachten lokaal rekruten te ronselen, als van lokale jihadisten die bijvoorbeeld via internet toenadering en steun zoeken bij internationale structuren om

hun plannen te verwezenlijken. Er zijn verscheidene indicaties dat een dergelijke wederzijdse kruisbestuiving van lokale en internationale elementen in Europa toeneemt. Indien deze ontwikkeling zich doorzet zou dat direct van invloed zijn op het dreigingsbeeld in ons land, aangezien de hoogste dreiging vaak ontstaat, wanneer de strijdervaring en de werkwijze van internationale netwerken worden gekoppeld aan de onbezonnenheid en het jeugdig enthousiasme voor het martelaarschap van lokale rekruten in Europa. Zo kan in de nabije toekomst de komst (of terugkeer) van veteranen uit Irak naar Europa, zeker indien zij erin slagen aansluiting te vinden bij de lokale netwerken en jihadisten, leiden tot een verdere toename van de jihadistisch-terroristische dreiging in Europa.

Nationale context

Gevaren van toenemende radicalisering en polarisatie

Binnen de Nederlandse (en Europese) context is vooral van belang in hoeverre de processen van radicalisering en jihadisering van onderaf zich voortzetten. Hoewel vooral op lokaal niveau al verscheidene overheidsinitiatieven in gang zijn gezet om deze processen tijdig te signaleren en waar mogelijk te voorkomen, lijkt er nog geen duidelijke kentering op te treden in de groei van de radicale voedingsbodem.

Een deel van de factoren die hieraan ten grondslag liggen kan namelijk op korte termijn moeilijk worden omgebogen. De sociaal-economische achterstand van een substantieel deel van de moslimgemeenschap is een taai maatschappelijk probleem, evenals kwesties van culturele en persoonlijke identiteit die samenhangen met de problematiek rondom integratie van moslims in ons land. Datzelfde geldt voor de al dan niet terechte gevoelens van frustratie en woede onder een deel van de jonge moslims van de tweede en derde generatie, vanwege het zich niet geaccepteerd voelen in de Nederlandse samenleving. Momenteel zijn de radicale stromingen binnen de islam sneller en behendiger in het te bespelen van gevoelens van onvrede en slachtofferschap dan meer gematigde groepen. Radicalen en extremisten lijken de tijdgeest aan hun zijde te hebben. Er zijn inmiddels indicaties dat er langzamerhand vanuit gematigde islamitische groepen een tegendiscours op gang komt. Een evenwichtige en behoedzaam welwillende opstelling vanuit niet-islamitische gemeenschappen kan ertoe bijdragen dat dit tegendiscours aan kracht wint en erin slaagt om de tendens van radicalisme om te buigen.

Een deel van de voedingsbodem voor radicalisering en jihadisering is meer

conjunctureel bepaald en hangt samen met het heersende maatschappelijke, politieke en economische klimaat. De nadruk in het publieke debat op de problematische kanten van de islam in Nederland kan ertoe leiden dat onder minderheden juist de islamitische identiteit sterker wordt aangezet en de confrontatie wordt gezocht met de westerse cultuur. Ook zien we dat sommigen zich wentelen in een vorm van slachtofferschap die een actief emancipatie- en integratieproces in de weg staat. Het risico van een dergelijke maatschappelijke polarisatie is dat het vertrouwen in politieke oplossingen afneemt en er te weinig aandacht is voor een meer pragmatische aanpak van concrete maatschappelijke problemen, waar ons land van oudsher internationaal bekend om staat. Deze polarisatie werkt bij bepaalde (delen van) bevolkingsgroepen afzijdigheid van of zelfs vijandigheid tegenover de eigen samenleving juist in de hand. In het uiterste geval kan een aanhoudende dreiging van islamistisch terrorisme in Europa leiden tot toenemend wantrouwen tussen islamitische en niet-islamitische bevolkingsgroepen, met een hogere binnenlandse dreiging als resultaat. De vicieuze cirkel zou zich dan sluiten.

Op deze manier is denkbaar dat ook in ons land een parallelle samenleving ontstaat, grotendeels langs etnisch-religieuze lijnen, waarbinnen antidemocratische en eventueel zelfs gewelddadige krachten zich kunnen mobiliseren. Binnen die parallelle samenleving zou het risico kunnen groeien dat er een kruisbestuiving plaatsvindt tussen meer anarchistische stromingen die hun onvrede uiten in spontane, meestal ongerichte gewelddadige acties en de vertegenwoordigers van de radicale islam. Deze laatste zullen trachten de maatschappelijke onvrede te kanaliseren in een strategische ondermijning van de democratische rechtsorde en vormen daardoor een mogelijke bedreiging voor de nationale veiligheid op de langere termijn. Vooralsnog lijkt de steun voor de radicale islam vanuit een sociaal-economische onderklasse echter vooral een probleem in Noord-Afrika en Azië, en minder te spelen in Europese landen.

Ontwikkeling structuur jihadistische netwerken

Zelfs indien de trend van toenemende radicalisering niet doorzet en de aanwas van lokale netwerken afneemt, blijft het probleem aanwezig van bestaande jihadistische netwerken en individuen in ons land. De vraag is hoe deze lokale netwerken zich verder gaan ontwikkelen.

Op basis van de gesignaleerde trends is de verwachting dat er meer interactie komt tussen de leden van de verschillende jihadistische netwerken. Het onderscheid tussen netwerken en netwerktypen lijkt daarmee te vervagen en de structuren worden nog

losser en wisselender in samenstelling. Binnen netwerken lijkt steeds meer sprake te zijn van zogenaamde parallelle taakuitvoering. Terwijl een aantal jaren geleden specifieke ondersteunings-, rekruterings- en aanvalsnetwerken konden worden onderscheiden, ontstaan nu lokale netwerkjes van een beperkt aantal individuen die de *bereidheid tot jihad* met elkaar delen, maar individueel elk hun eigen pad kiezen. Afhankelijk van de mogelijkheden die zich aandienen en van hun persoonlijke voorkeur beperken zij zich tot ondersteunende activiteiten, kiezen zij voor jihadgang, of richten zij zich op de voorbereiding en uitvoering van een aanslag in Europa.

Op langere termijn zou er op deze manier een ongedifferentieerde informele *pool van bereidwilligen voor de jihad* kunnen ontstaan die in wisselende combinaties met elkaar of individueel geweldsactiviteiten ontplooiën. Het risico dat lokale en internationale elementen meer met elkaar verweven raken wordt daarmee groter. Met name het internet maakt het gemakkelijk om op korte termijn contacten te leggen, zowel nationaal als over de grenzen heen, en een tijdelijk virtueel netwerk te creëren voor het voorbereiden van acties. Inlichtingen- en veiligheidsdiensten en politie zullen hierdoor snel moeten kunnen anticiperen op de wisselende keuzes die, afhankelijk van de specifieke omstandigheden, binnen netwerken worden gemaakt. Individuele jihadisten ontplooiën verschillende initiatieven tegelijkertijd en houden alle opties tot het einde toe open. Toevallige ontmoetingen of kansen kunnen de doorslag geven bij de uiteindelijke keuze vóór of tegen een bepaalde actie. Het gedrag van individuele jihadisten en netwerken is hierdoor minder voorspelbaar en doeltreffende preventieve maatregelen zijn moeilijker te nemen.

De bovenstaande ontwikkeling is het meest waarschijnlijke scenario als de in dit rapport geconstateerde trends zich verder doorzetten. Hierbij dient te worden opgemerkt dat we ons op dit moment op een scharniermoment lijken te bevinden in de ontwikkeling van het jihadisme in Europa. De jihadistische dreiging zou aanzienlijk kunnen afnemen als we erin slagen om met een effectief nationaal contraterroreerbeleid, gebaseerd op de brede benadering en met inzet van verschillende overheidsinstanties, de trend van lokale radicalisering en jihadisering te keren die momenteel zorgt voor de grootste aanwas van jihadistische netwerken in Europa. Ook in de landen om ons heen zien we dat de noodzaak van een dergelijke brede benadering steeds meer wordt onderschreven en in praktijk gebracht. Een en ander zal met name ook in EU-kader verder worden uitgewerkt.

Bij een succesvolle lokale aanpak van de radicalisering en jihadisering van onderaf is

het niet ondenkbaar dat in relatief korte tijd een aanzienlijk deel van de minder gemotiveerde jihadisten zich uit de bovengenoemde ongestructureerde *jihadpool* terugtrekt en het geweld afzweert. Zeker indien zij mogelijkheden zien voor een maatschappelijke carrière en erin slagen zich te ontworstelen aan de sociale druk van leeftijdgenoten binnen de beweging. Ook de vorming van een legitieme politieke uitlaatklep voor de bestaande onvrede, bijvoorbeeld door de vorming van politieke partijen, zou hierbij mogelijk een positieve rol kunnen spelen. Een dergelijk proces is in het verleden ook waargenomen bij andere extremistische bewegingen met veel aanhang onder jongeren. Dit neemt niet weg dat zelfs wanneer deze ontwikkeling zich zou voordoen er in het komende decennium in Nederland kleine kernen van meer professionele jihadisten blijven bestaan, mogelijk gehard in de strijd in het buitenland, die zullen trachten om meer georganiseerd en gestructureerd hun gewelddadige activiteiten voort te zetten. Het internet stelt hen in staat om snel en vrijwel ongezien contacten te leggen met allerlei internationale jihadistische netwerken en individuen, waardoor de dreiging die van deze kleinere cellen kan uitgaan aanzienlijk blijft en niet moet worden onderschat.

Vanwege de jeugdige leeftijd van een groot aantal leden van lokale jihadistische netwerken wordt soms de vraag opgeworpen hoe groot nu de daadwerkelijke dreiging is die van deze jongeren uitgaat. Is er niet sprake van 'gewoon' adolescentengedrag, waarbij de neiging om zichzelf uit te vergroten en een oudere generatie te shockeren de voornaamste drijfveren zijn? Extreme uitingen en dwars, zelfs gewelddadig gedrag zijn vaak kenmerkend voor die leeftijdsperiode, maar leiden zelden tot het gebruik van levensbedreigend geweld of terrorisme. Ook het amateurisme wat deze jongeren tentoonspreiden in hun werkwijze leidt wel eens tot twijfel over de ernst en omvang van de lokale terroristische dreiging in ons land, of tot de stelling dat er van deze jongeren toch geen werkelijk gevaar lijkt uit te gaan. Enkele feiten logenstraffen een dergelijke redenering echter.

In Nederland hebben we de afgelopen jaren verschillende keren te maken gehad met personen jonger dan twintig jaar die op jihad gingen naar het buitenland. Twee van deze jongens hebben in 2002 een dergelijke tocht met hun leven moeten bekopen. De leden van de Hofstadgroep hebben in 2004 met de moord op Van Gogh en de gewelddadige gebeurtenissen in de Antheunisstraat, waarbij politiemensen ernstige verwondingen opliepen, laten zien dat ook zij het gebruik van levensbedreigend geweld niet schuwen. Hun verklaringen achteraf duiden er niet op dat zij het gebruik van geweld betreurden of in de toekomst hiervan zullen afzien. Ook in de landen om ons

heen zien we deze jonge jongens opduiken binnen terroristische netwerken. Twee van de Brits-Pakistaanse aanslagplegers in Londen bleken respectievelijk 18 en 19 jaar oud te zijn. En bij de arrestaties die eind 2005 werden verricht in Scandinavië, Groot-Brittannië en Sarajevo was ook een tiental jongeren onder de twintig jaar betrokken die worden verdacht van het beramen van een aanslag ergens in Europa. Het lijkt dan ook moeilijk vol te houden dat de jeugdige leeftijd een belemmering vormt voor het ondernemen van geweldsactiviteiten of terroristische aanslagen.

Ontwikkeling werkwijze jihadistische netwerken

Ook ten aanzien van het geconstateerde amateurisme bij het jihadisme van eigen bodem kunnen kanttekeningen worden geplaatst. Binnen bestaande lokale Nederlandse netwerken is voortdurend sprake van een leerproces, waardoor het aanvankelijke amateurisme verdwijnt en de activiteiten meer professionele trekken krijgen. Door de arrestaties zijn leden van lokale netwerken bekend geraakt met de werkwijze van politie en AIVD, waarna een toename in veiligheidsbewustzijn is geconstateerd. Ook worden door lokale jihadisten inmiddels nationaal en internationaal contacten gelegd om aan wapens te komen en hun strijdmethodieken te verbreden. Deze professionalisering leidt ertoe dat van deze lokale netwerken, zelfs bij verminderde radicalisering, op middellange termijn toch een substantiële dreiging blijft uitgaan.

Een ander gevolg van de arrestaties is dat gevangenen meer in beeld komen als plaatsen van radicalisering en rekrutering. Personen als Mohammed B. blijven trachten vanuit hun detentie met geschriften de ideologische discussie over de gewelddadige jihad in Nederland te beïnvloeden. Ook kunnen langdurig gedetineerde jihadisten uitgroeien tot symbolen en inspiratoren van de nationale jihad. Een dergelijk proces is in de jaren zeventig waargenomen in Duitsland, waar de leden van de RAF erin slaagden om vanuit de gevangenis nieuwe rekruten te inspireren en te werven voor hun terroristisch gedachtegoed. Een ander gevaar van de detentie van jihadisten is de mogelijke vermenging van jihadistische en criminele netwerken. Als gevolg daarvan zouden jihadisten in de toekomst gemakkelijker kunnen beschikken over wapens en explosieven en kunnen profiteren van bestaande criminele ervaring en expertise.

Verwacht wordt dat leden van jihadistische netwerken behendiger en gevarieerder gebruik zullen maken van nieuwe communicatietechnologieën, zeker omdat de nieuwe aanwas bestaat uit relatief goed opgeleide jongeren met een vaardigheid op ICT-gebied. Er zijn ook indicaties dat door de virtualisering van de jihad de onderlinge

communicatie tussen nationale en internationale jihadistische individuen en netwerken snel toeneemt. Op virtuele platforms kunnen allerlei lokale en internationale elementen elkaar snel en eenvoudig ontmoeten en afspraken maken over facilitaire of personele ondersteuning. De dreiging van aanslagen in Europa neemt daardoor toe. Het volgen van processen van radicalisering, rekrutering en netwerkvorming op internet is van steeds groter belang om nieuwe geweldsdreigingen in beeld te krijgen en voorbereidingsactiviteiten voor mogelijke aanslagen zo snel mogelijk in te dammen.

Van lokale naar meer internationale dreiging?

Onduidelijk is in hoeverre de voorbeeldwerking van het Hofstadnetwerk zich voortzet in ons land. Dit kan namelijk consequenties hebben voor de lokale gerichtheid van Nederlandse netwerken en hun specifieke doelwitkeuze (politici, opiniemakers en AIVD). Al eerder is aangegeven dat niet alleen ideologische motieven maar ook *trigger events* en imitatiegedrag belangrijke motiverende factoren zijn voor netwerken en individuen om tot een (geweld)daad over te gaan. Zij beschikken vaak wel over jihadbereidheid, maar zijn moeilijk in staat hun geweldsactiviteiten een strategische of tactische richting te geven en laten zich daarom beïnvloeden door kansen en mogelijkheden die zich aandienen. Als gevolg van (lokale of internationale) incidenten kunnen zij zich in de toekomst meer gaan richten op jihadgang of op het plegen van grootschalige aanslagen met burgerslachtoffers.

Vooralsnog lijkt echter binnen de jihadistische netwerken in Nederland de gewapende strijd tegen concrete 'vijanden van de islam', zowel in Nederland als daarbuiten, de voorkeur te hebben boven aanslagen op soft targets, zoals gepleegd in Madrid en Londen. Wel beschikt de AIVD over indicaties dat individuen vanuit lokale netwerken op jihad gaan (of daartoe plannen beramen) richting Irak en Tsjetsjenië. Dit kan erop wijzen dat in de toekomst ook in ons land meer nadruk wordt gelegd op deelname aan de internationale jihad, waarmee de aandacht wat meer van Nederland afgeleid zou worden. Ook kunnen leden van transnationale, al dan niet aan Al Qa'ida gerelateerde, netwerken uit Noord-Afrika, Europa, Pakistan of het Midden-Oosten altijd lokaal geradicaliseerde individuen en netwerken rekruteren voor het voorbereiden of uitvoeren van lokale aanslagen of jihadgang naar het buitenland.

5.5 Risico's en kansen in de terrorismebestrijding

De toegenomen complexiteit van de dreiging van het islamistisch terrorisme vraagt nog

steeds om een brede benadering. Dit betreft allereerst een brede en genuanceerde duiding van de dreiging van het islamistisch terrorisme, waarbij individuele en sociale processen als (gebrekkige integratie), radicalisering, rekrutering en jihadisering onlosmakelijke elementen zijn van dit fenomeen. Ook heeft de brede benadering betrekking op het antiterrorismebeleid en de uitvoering daarvan, waarbij verschillende preventieve en repressieve middelen door een breed scala aan overheidsdiensten worden ingezet om de aanwas van jihadistische netwerken tegen te gaan en terroristische aanslagen en jihadgang te voorkomen. Voor een uitgebreide beschrijving van mogelijke tegenmaatregelen in de terrorismebestrijding wordt verwezen naar het AIVD-rapport *Van dawa tot jihad*.

Behalve een effectieve toepassing van de brede benadering van de jihadistische dreiging is een evenwichtige beleidsrespons van belang. Was het vóór 11 september 2001 niet gemakkelijk om brede publieke aandacht te krijgen voor problemen als radicalisering en rekrutering voor de gewelddadige jihad, tegenwoordig is de media-aandacht zo groot dat hierdoor maatschappelijke polarisatie en gevoelens van angst en onrust in de samenleving kunnen toenemen. Dat betekent niet dat de jihadistische dreiging ten aanzien van Nederland moet worden gebagatelliseerd. De onderhavige analyse onderschrijft, in samenhang met eerdere AIVD-publicaties en rapportages van andere nationale en internationale terrorisme-experts, de ernst van deze dreiging en geeft geen reden om te concluderen dat zij op korte termijn zal afnemen. De overheid neemt enerzijds maatregelen om burgers te beschermen tegen de dreiging van terroristische aanslagen, maar tracht ook te voorkomen dat onnodig onrust wordt gecreëerd of maatschappelijke tegenstellingen worden aangewakkerd. Dat werkt processen van radicalisering juist weer in de hand. Evenwicht is daarom het parool.

Ook moet er voldoende oog zijn voor onbedoelde en ongewenste neveneffecten van maatregelen in het kader van de terrorismebestrijding. Dergelijke maatregelen kunnen er bijvoorbeeld toe leiden dat bepaalde bevolkingsgroepen zich buitengesloten voelen en zich afkeren van de samenleving, wat een eerste stap kan zijn op weg naar (gewelddadig) verzet tegen de rechtstaat. Naast de huidige acute dreiging van terroristisch geweld, wil de AIVD hier daarom wijzen op de langere termijn dreiging van processen van radicalisering en maatschappelijke polarisatie. Hierin schuilt het gevaar van een sluipende segregatie tussen verschillende (etnische of religieuze) groepen en het ontstaan van parallelle samenlevingen die de maatschappelijke cohesie, en daarmee op termijn de democratische rechtstaat, ondermijnen. Ook in Nederland zijn interetnische spanningen aan het licht gekomen en hebben zich vormen van

etnisch gemotiveerd geweld voorgedaan. Terroristische aanslagen en de emoties die daaromheen ontstaan, ondergraven niet alleen de solidariteit tussen bevolkingsgroepen op langere termijn, maar kunnen ook fungeren als katalysator voor plotselinge geweldsuitbarstingen, zeker als de onvrede reeds sluimert onder de maatschappelijke oppervlakte.

De kracht van terrorisme is dat het angst onder de bevolking zaait en verder aanjaagt. Hierdoor komen samenlevingen onder grote spanning te staan en wordt het zelfvertrouwen van politici en burgers ondermijnd. Dat aanjagen van angst geschiedt door middel van het plegen van aanslagen of het dreigen daarmee - denk bijvoorbeeld aan de voortdurende stroom verklaringen op het internet waarin gepleegde aanslagen worden opgeëist en nieuwe aanvallen worden aangekondigd. Speculatieve berichtgeving over mogelijke terroristische aanslagen is koren op de molen van de jihadistische beweging - professionele handelaren in angst - omdat het zorgt voor een uitvergroting van de daadwerkelijke dreiging.

Het verhogen van de maatschappelijke weerbaarheid tegen het islamistisch terrorisme betekent daarom ook dat aandacht moet worden besteed aan het psychologische aspect. Zeker in een land als Nederland dat in vergelijking met andere Europese landen een beperkte historische ervaring heeft met terrorisme van eigen bodem. Het bieden van een goed en genuanceerd inzicht in de omvang en de aard van de terroristische dreiging is een noodzakelijke voorwaarde om de alertheid en mentale weerbaarheid van burgers ten aanzien van een dergelijke dreiging te verhogen en voldoende maatschappelijk draagvlak te creëren voor een effectieve terrorismebestrijding. De AIVD hoopt met dit rapport daaraan een bijdrage te leveren.

Colofon

Uitgave

Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
Afdeling Communicatie
Postbus 20010
2500 EA Den Haag

www.aivd.nl

Basisvormgeving

Buro van Bergenhenegouwen, Den Haag

Grafische verzorging

Zijlstra Drukkerij B.V., Rijswijk

Maart 2006